ZAMANINI AŞAN MİRAS

İPEK YOLU
SEMPOZYUMU

BAHARİYE
SANAT ATÖLYELERİ

ZAMANINI AŞAN MİRAS
İPEK YOLU SEMPOZYUMU

ZAMANINI AŞAN MİRAS

İPEK YOLU

Proje Yürütmeni
Melek Şafak

Editörler
Rahmi Deniz Özbay

Fahri Solak

Fotoğraflar
Bahadır Taşkın

Katalog Tasarım ve Yapım
Korpus Kültür Sanat Yayıncılık
Hüsrev Gerede Cad. Ergüven Palas Apt. No.50/11
Beşiktaş / İstanbul 34357 - Türkiye
Tel: +90 212 236 71 61
Sertifika no: 42169
info@korpus.com.tr

Baskı
NEVA Basım Yayın San. ve Tic. Ltd Şti.
Tevfikbey Mah. 1. Baltacı Sok. No: 5/2 Küçükçekmece
İstanbul
www.nevabasim.com
Sertifika no: 52880

ISBN: 978-605-5495-85-5
Mayıs 2024

© Bahariye Sanat Atölyeleri

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılamaz ve Bahariye Sanat Atölyeleri'nin izni olmadan elektronik, mekanik, fotopi ve benzeri yollarla kopya edilemez, yayınlanamaz.

30 Mayıs-1 Haziran 2024 tarihlerinde Bahariye Mevlevihanesi İnsan ve Medeniyet Hareketi Bahariye Sanat Atölyeleri tarafından Zamanın Aşan Miras İpek Yolu Sergisi ve Sempozyumu münasebetiyle hazırlanmıştır.

ZAMANINI AŞAN MİRAS
İPEK YOLU

BİLDİRİ KİTABI

İstanbul 2024

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

TDBB
TÜRK DÜNYASI BELEDİYELER BİRLİĞİ
UNION OF TURKISH WORLD MUNICIPALITIES
СОЮЗ МУНИЦИПАЛИТЕТОВ ТЮРКСКОГО МИРА

Sempozyum Kurulları

Proje Koordinatörü
Meryem GÜNEY

Sempozyum Onur Kurulu
Mehmet GÜNEY, İnsan ve Medeniyet Hareketi Onursal Başkanı
Serdar ÇAM, Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcısı
Uğur İbrahim ALTAY, TDBB ve Konya Büyükşehir Belediyesi Başkanı
Abdülhamit Avşar, İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörü
Kemal ÖZDEN, İnsan ve Medeniyet Hareketi YK Başkanı

Sempozyum Koordinatörü
Rahmi Deniz ÖZBAY, İstanbul Ticaret Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu
Şehnaz BİÇER, Marmara Üniversitesi
Meryem GÜNEY, İnsan ve Medeniyet Hareketi Bahariye Sanat Atölyeleri
Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU, Marmara Üniversitesi
İlyas KEMALOĞLU, Marmara Üniversitesi
Rahmi Deniz ÖZBAY, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Fahri SOLAK, Marmara Üniversitesi

Sempozyum Sekreteri
Safa YILDIRAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Sempozyum Bilim Kurulu
Fatma Nur AKI, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Osman ALTAY, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Zuhra ALTIMIŞOVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Araz ARSLANLI, Azerbaycan Devlet Turizm ve İşletme Üniversitesi, Azerbaycan
Seher AŞICI, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Oya ATİLA, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Adile BALCI, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
Şehnaz BİÇER, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Yaşar BÜLBÜL, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Sherzodjon CHORİEV, Mirza Uluğ Bey Özbekistan Milli Üniversitesi, Özbekistan
İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Varis ÇAKAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Boran AZİZ, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Ömer Soner HUNKAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Gülcan İNALCIK, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Mağfiret KEMAL YUNUSOĞLU, Beykent Üniversitesi, Türkiye
İlyas KEMALOĞLU, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Hanife KONCU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
Ömer KUL, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Başak KUZAKÇI, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Gulzoda MAKHMUDJONOVA AKAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Şefik MEMİŞ, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
İlnur MİRGALEEV, Ş. Mercani Tarih Enstitüsü, Tataristan
Anvarbek MOKEEV, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Arailym MUSSAGALİEVA, L. N. Gumilöv Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Muhammed Naim NAİMİ, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Jale Özlem OKTAY ÇEREZCİ, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
Rahmi Deniz ÖZBAY, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Murat ÖZKAN, Ordu Üniversitesi, Türkiye
Nuran ÖZTÜRK, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Fırat PURTAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Zumrad RAHMANKULOVA, Mirza Uluğ Bey Özbekistan Milli Üniversitesi, Özbekistan
Jaksılık SABİTOV, Cuci Ulusu Araştırma Enstitüsü, Kazakistan
Radik SALİHOV, Ş. Mercani Tarih Enstitüsü, Tataristan
Nuri SEÇGİN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
Fahri SOLAK, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Leyla SURİ, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Hatice ŞİRİN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Nursultan Abdimitalip UULU, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Hatice VELİ, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
Okan YEŞİLOT, Marmara Üniversitesi, Türkiye

İçindekiler

8 *Prof. Dr. Numan KURTULMUŞ, Açılış Konuşması*
10 *Uğur İbrahim ALTAY, Açılış Konuşması*
12 *Meryem GÜNEY, Sunuş*
14 *Rahmi Deniz ÖZBAY, Fahri SOLAK, Önsöz*
16 *Prof. Dr. Suphi SAATÇİ, Açılış Konferansı*

20 **Geçmişten Günümüze Türk Dünyası ve İpek Yolu**
21 *Prof. Dr. Ahmet Taşağıl - İpek Yolunun Tarihi Temelleri*
27 *Prof. Dr. Varis Çakan - Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan'ın İpek Yolu Üzerindeki Konumu ve Uygurların Rolü*
41 *Prof. Dr. Anvarbek Mokeev - Büyük İpek Yolu'nun Orta Asya Bölümünün XVI. Yüzyıldaki Durumu*
49 *Doç. Dr. Murat Özkan - İpek Yolu'nun Tarihi Değişimi: Timurlular'dan Çarlık Rusya'ya Ticaret Yollarının Dönüşümü*

60 **Ticaret ve İpek Yolu'nun Önemli Kolları**
61 *Prof. Dr. Ömer Soner Hunkan - İpek Yolunda Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Paraları ve Bize Anlattıkları*
67 *Doç. Dr. Şefik Memiş - Türklerde Asker Millet Olmanın Lâzım u Melzûmu Olarak Âmil-i Ticaret ve İlk Örnekleri*
89 *Prof. Dr. Radik Salihov - Tatar Girişimciliğinin 18. - 19. Yüzyıllarda Büyük İpek Yolu Üzerindeki Ticari İletişimin Gelişmesindeki Rolü*
93 *Dr. Öğr. Üye. Başak Kuzakçı - İpek Yüklü Kervanlar: İpek Yolunda Soğd Ticarî Kültürü*
103 *Dr. İlnur Mirgaleev - İpek Yolu'nun Kuzey Rotası: On Üçüncü ve On Dördüncü Yüzyıl Küreselciliği ve Çöküşü*

106 **İpek Yolu'nun Şehirleri ve Medeniyet Merkezlerimiz**
107 *Prof. Dr. Zumrad Rahmankulova - Orta Asya Şehirlerinin Büyük İpek Yolu Ticaretindeki Yeri*
113 *Doç. Dr. Jaksılık Sabitov - El-İdrisî ve Hudûdü'l-Âlem Haritalarına Göre Kimek Kağanlığı Topraklarındaki İpek Yolu Şehirleri*
119 *Zuhra Altımışova - Nursultan Abdimitalip Uulu- Büyük İpek Yolu'ndaki Önemli Bir Şehir: Oş*
129 *Prof. Dr. Hanife Koncu - Şehre Farklı Bir Temâşâ: Acâyibü'l-Mahlûkât Metinlerinde Şehirler*
137 *Dr. Öğr. Üye. Muhammed Naim Naimi - İbn Battuta'nın Gözünden ve İbn Haldun'un Şehir Nazariyesi Işığında İpek Yolu Güzergahında Herat Şehri*

144 **İpek Yolunda Türk Edebiyatı ve Düşünce Tarihi Mirası**
145 *Dr. Öğr. Üye. Mağfiret Yunusoğlu - Uygurların Türk Kültürüne Katkısı-Matbaa Üzerine*
155 *Prof. Dr. Hatice Şirin - Eski Uygurca Belgelerde Kervanla Taşınan Emtiaya Dair Söz Varlığı Yırak yir savın arkış keldürür (DLT)*
163 *Dr. Öğr. Üye. Fatma Nur Akı - Türk Dünyası ve İpek Yolu: Geçmişten Günümüze Düşünce Mirasımız*
"Kâinatta iki yol vardır, biri Samanyolu diğeri de İpek Yolu'dur" Özbek atasözü
177 *Prof. Dr. Ayralım Musagalieva - Kazakistan Tarih Yazımında İpek Yolu*
187 *Doç. Dr. Sherzodjon Choriev - Özbekistan'da Büyük İpek Yolu Tarihinin Tarih Yazımı (XX-XXI Yüzyıllar)*
195 *Prof. Dr. Boran Eziz - "Karabağnameler"de Şuşa'nın Türk Dünyası İçin Dini ve İlmi Önemi*
205 *Dr. Adile BALCI - Türklerde Budizm'in Yayılmasında İpek Yolunun Önemi (IV-VI. Yüzyıllar)*

212 **Sanatın Buluştuğu Güzergah İpek Yolu ve Mimarlık Geleneği**
213 *Doç. Dr. Şehnaz Biçer - Münhani Motifinin Orta ve İç Asya'da Erken Örnekleri*
"Münhanî oldu Hayâlî çekeli bâr-ı gamı Âlemi varlıga erdi olalı kâmeti lâ" Hayâlî Bey
221 *Dr. Öğr. Üye. Gulzoda Makhmudjonova Akay - Osmanlı-Timurlu Dönemi Kültürel İlişkilerinin İncelenmesinde İpek Yolunun Etkisi*
227 *Dr. Öğr. Üye. Hatice Veli - İpek Yolunda İpekli Kumaş Üretimi: Koço Uygurlarında İpek Dokumacılığı*
233 *Dr. Öğr. Üye. Seher Aşıcı - İpek Yolu İle Taşınan Renklerin Hayat Verdiği Eserler*
241 *Dr. Öğr. Üye. Oya Atila - Kilin'in Gölgesinde Kalan Efsanevi Aslan Figürü*
251 *Öğr. Gör. Dr. Nuran Öztürk - Musavver Sindbâdnâme Tasvirlerinin XV. Yüzyıl Şiraz Dönemi Sanat Üslup Özellikleri Üzerinden İncelenmesi*
259 *Doç. Dr. Leyla Suri - Orta Asya ve Anadolu'da Konaklama ve Konut Mimarisindeki Benzerlik ve Farklılıklar*
273 *Prof. Dr. Nuri Seçgin - İpek Yolunda Tokat'ın Sanat ve Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi*
283 *Doç. Dr. J. Özlem Oktay Çerezci - İpek Yolu'nda Göktürk Dönemi Sanatı*

308 **Türk Dünyasının Geleceği, Bölgesel Ekonomiler ve İşbirlikleri**
309 *Prof. Dr. Okan Yeşilot-Dr. Öğr. Üye. Gülcan İnalcık - İpek Yolu'nun Alternatif Güzergâhı: Zengezur Koridoru*
321 *Dr. Araz Arslanlı - Kafkasya'da Yeni Dengeler: Zengezur Koridoru ve Yeni İpek Yolu*
327 *Prof. Dr. Fırat Purtaş - İpek Yolunda "Türk Medeniyetinin Yükselişi" ve "Türk Devri"*
335 *Doç. Dr. Ömer Kul - Yeni İpek Yolu'nun Türk Dünyası Ekonomileri Üzerine Etkileri*
357 *Dr. Öğr. Üye. Osman Altay - Türk Devletlerinin Menkul Kıymet Borsalarının Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme – İş Birliği Modeli Geliştirme Önerisi*

Yeni İpek Yolu'nun Türk Dünyası Ekonomileri Üzerine Etkileri

Ömer KUL[1]

Giriş

Dünyanın yeniden paylaşılmakta olduğu günümüzde Türk Dünyası; kuzey, kuzeydoğu ve kuzey batıdan Rusya Federasyonu (RF), güneydoğudan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), güney, güneybatı ve güneydoğudan İran, yine güneyden Afganistan ve Pakistan, batıdan ise Ermenistan ve Gürcistan ile çevrelenmiştir. Türkiye'nin ise Türk Dünyası ile fiziki bağlantısı koparılmış durumdadır. Bağımsız Türk devletleri2 hariç Türk Dünyasının geriye kalan kısımları RF, ÇHC ve İran esaretinde yaşamak zorunda bırakılmaktadır. RF-ÇHC-İran üçlüsü Türk Dünyasını sadece coğrafi değil aynı zamanda jeopolitik ve ekonomik olarak da çevrelemiş ve aslında kendi çıkarları doğrultusunda Batı Dünyasına karşı stratejik işbirliği yürütmektedir. ÇHC tarafından Doğu Türkistan'da yaşatılan soykırım siyasetine karşı RF ve İran yönetimlerinin Çin Komünist Partisi'nin propaganda cümlelerini kullanması bu düşünceyi doğrulamaktadır. Ayrıca Azerbaycan'ın işgal altındaki Karabağ'da askeri harekât düzenlemesine zikredilen bu üç ülkenin tepkisi gerçek resmi ortaya koymaktadır.

1969-1974 yılları arasında ABD Başkanı R. Nixon döneminde H. Kissenger'in adına *pinpon diplomasisi* dediği görüşmeler neticesinde ÇHC, Sovyetler Birliği'ne karşı bir peyk oluşturabilmek adına Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti Devleti'nin yerine BM'nin 5 daimi üyesinden biri yapılmıştır. 15 Kasım 1999 tarihinde ABD[3] ile anlaşan ÇHC'nin Dünya

[1] Doç. Dr., İstanbul Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, omer.kul@istanbul.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2757-5720

[2] Bağımsız Türk Devletlerinin ÇHC ile ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Ö. Kul, *"Bağımsız Türk Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri"*, Türkiye Günlüğü, S. 146, (2021), s. 144-166.

[3] Son 10 yıllık süreçte ÇHC, ABD'ye karşı rakip olarak gösterilse de; ticaret, ekonomi, bilim ve teknoloji alanları yanında kültürel birikimi ile ABD halen dünyanın hegemon devleti görünümündedir. ABD, temel savaş teçhizatı, askeri harcama ve güç açısındanda ÇHC'nin açık ara önünde bulunmaktadır (). Mayıs 2010'daki *yeni güvenlik stratejisi* ile ÇHC'nin kendisine rakip olmasını engelleyecek bir dış politika önceleyen ABD, Ortadoğu, Kafkaslar ve Hazar çevresindeki enerji kaynaklarını hem kontrol hem de Türkiye üzerinden Batı'ya aktarma gayretindedir. ABD'nin 2010 sonrası önceliğinin Asya-Pasifik olduğunu ifade etmesi, ÇHC-RF yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Günümüzde zikredilen enerji kaynaklarının elde edilmesi süreçlerinde olduğu kadar, uluslararası pazara ulaştırılmaları konusunda da büyük bir rekabet söz konusudur. Bkz. E. Ayan, *"Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar"*, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 1/S. 1 2010, s. 38-39; S. Çolakoğlu, *"11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri"*, OAKA, C.I/S.2, 2006, s. 58-59; E. Güneş, *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları"*, NWSA, Vol.6, No.2, (2011), s.250 vd.; http://dx.doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2011-16-en/ (21.2.2022).

Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üyelik başvurusu, muhtemelen İkiz Kulelere yapılan saldırılar sonrası sözde teröre karşı işbirliği kapsamında, Kasım 2001'de onaylanmış, Aralık 2001'de ise resmen üye olmuştur[4]. ÇHC bu sayede dünyanın üretim üssü haline gelmiştir.

ÇHC, petrol ve doğalgaz çıkarmak ve altyapı yenileme faaliyetleri gibi birçok alanda Yeni İpek Yolu (YİY) güzergâhı üzerindeki devletlerle anlaşmalar imzalamıştır. ÇHC, 1991'den günümüze geçen sürede, bölge ülkeleriyle ilişkilerini kendisine yönelebilecek tehditleri sınırlandırmak, kazanımlarını üçüncü ülkelerle pazarlık aracı yapmak yanında yeni pazar ve ekonomik çıkar alanları bulmak, enerji kaynaklarında çeşitlilik sağlamak ve ihracatı için alternatif yollar bulmak arzusundadır[5]. Enerji zengini bölge devletleri ise tesis edilen nakil hatları sayesinde RF'ye bağımlılıklarını azaltmak istemektedir[6]. Bölge üzerinden geçirilecek enerji nakil hatlarıyla, doğalgaz ve petrol ihtiyacını karşılamak isteyen ÇHC açısından Doğu Türkistan[7] ve Tibet bölgeleri stratejik ehemmiyet kazanmıştır. ÇHC, ABD'nin özellikle Hazar çevresinde olası kontrolünü de engellemek istemektedir[8].

ÇHC'nin bütün bu stratejilerine önümüzdeki süreçte güvenlik merkezli politikalar da ekleme potansiyeli bulunmaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan ile ortak sınır ve askeri tatbikatlar yapması veya Tacik-Afgan sınırına 10 adet savunma altyapısı inşa etmesini bu minvalde değerlendirmek gerekir[9]. ÇHC, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Pakistan, İran ve Türkiye[10] üzerinden geçecek *Avrasya Hızlı Tren Hattı* projesiyle Pekin-Londra arasını iki günlük mesafeye indirmek istenmektedir. ABD başta olmak üzere, Batının desteğiyle yükselen ÇHC'nin 2025 yılı itibariyle artık büyük güçlerle yapacağı mücadele için dış politika stratejisini değiştirebileceği söylenebilir.

ÇHC, büyüyen ekonomisini stabil olarak sürdürülebilmek için enerji ve hammadde ihtiyacını karşılamaya ve üretimini pazarlara nakletmeye ihtiyaç duymaktadır[11]. Bu durum ÇHC'yi dünyanın en fazla pazar arayan ülkesi haline getirmiştir. Son 25 yılda var olan *tek kutuplu dünya düzenine* karşı, başta ÇHC olmak üzere, bölgesel ve küresel güç olma hevesindeki devletler ortaya çıkarmıştır. Bu yeni durum önümüzdeki süreçte dünyanın farklı bölgelerinde yeni mücadele alanları ortaya çıkaracaktır[12].

ÇHC'de 2010 sonrası ve özellikle Pandemi ile birlikte büyümenin düşmesi doğal olarak vergi gelirlerini düşürmüş, bu ise kamu harcamalarının kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu durumdan en fazla etkilenen sektör bankalar olmuş, süreç batık krediler için bankalara sağlanan desteğin kesilmesine, bankalardaki döviz yokluğu çekilmesine, kamu ve yerel yönetimlerin zorlukla ayakta durmasına neden olmuştur. Kamu bankaları kredileriyle yapılmış boş duran alışveriş merkezleri, kimsenin geçmediği köprüler veya yollar konut sektöründe krize neden olmuş, küresel ekonomik krizde,

4 Mevlüde Şimşek, "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin'in Geleceğine İlişkin Senaryolar*", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C. 12/S.2, (2005), s. 79.

5 ÇHC'nin Dünya ile ilişki kurma şekli ve muhtemel sonuçları üzerine geniş bilgi için bkz. Ö. Kul, "*Kapitalizmin Uluslararası Hâkimiyet mücadelesi ve Çin*", TÜRKİZ Dergisi, S. 52, (2019), s. 97-120; Ö. Kul, "*Çin: Dünya ile İlişki Kurma Şekli, Beklentiler ve Muhtemel Sonuçlar*", Gerçek Hayat Dergisi, S. 3, (2022), s. 154-162.

6 T. Kodaman-İ. B. Gonca, "*Jeoekonomik Hayaller: Çin'in Yeni İpek Yolu Girişimi'nin Orta Asya'da Algısı*", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.5/S.5, (2016), s.1258-1259; O. Gazigil, "*Avrasya Bölgesinde Rusya Federasyonu Öncülüğünde Kurulan Uluslararası Örgütler*", Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2012, s. 73-74.

7 ÇHC uluslararası alanda uyguladığı *Tayvan şartının* benzerini Doğu Türkistan için de ileri sürmektedir. Bkz. M. Başaran, "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin İran'a Yönelik Dış Politikası*", Kadir Has Üniv., Sos. Bil. Ensti., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 81-82).

8 T. Deniz, "*Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri*", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.13/S.50, (Yaz-2014), s. 200-202; R. K. Karaca, "*Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)*", Uluslararası İlişkiler, C.9/S.33, (Bahar 2012), s. 104-105; D. Ametbek, "*Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu*", ANKASAM, e-Rapor No: 06, (Eylül 2018), s. 18-19.

9 Ü. Alperen, "*Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası*", Bilge Strateji, C.10/S.19, (Güz 2018), s. 33-34; F. Aydın, "*Kuşak ve Yol Projesinin Ekonomi Politiği ve Türkistan*", Gazi Üniv. Sos. Bil. Esnt., Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Eylül 2018, s. 69-70.

10 S. Çolakoğlu, "*Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?*", Ortadoğu Analiz, C.4/S.45, (Eylül 2012), s.56 vd.; S. Çatal, "*Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin Türkiye'nin Ekonomi Güvenliğine Etkileri*", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 19/S. 15, (Temmuz 2019), s. 116.

11 Çin ekonomisi hakkında geniş bilgi için bkz. https://www.mahfiegilmez.com/2015/08/cin-ekonomisi.html/ (9.12.2020); https://data.worldbank.org/country/china/(24.3.2024); O. Şanlı, "*Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri: ABD ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma*", ASEAD, C.7/S.5, (2020), s.597-634; S. Fan-R. Kanbur-X. Zhang, "*China's regional disparities: Experience and Policy*", Review of Development Finance, S. 1, (2011), s. 47-56; https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-tek-cocuk-politikasi-kalkmasina-ragmen-cocuk-sayisi-dustu/1372164/ (9.12.2020); İ. Turan, *"ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu"*, Düzce Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi, S. 1, s. 100-101; O. Örmeci, "*21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti*", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.29, (Ağustos 2013), s.1-14; A. Sandıklı, "*Geleceğin Süper Gücü Çin*", Bilge Strateji, C. I/S. 1, (Güz 2009), s. 40-50; http://politikaakademisi.org/?p=630/(15.4.2012); Örmeci, *a.g.m.*, s. 3.

12 Bu bölgelerden biri Arktik bölgesidir. Takriben 40 milyon km²'lik yüzölçüme sahip Arktik bölgesi, Kuzeybatı Geçidi ve Bering Boğazı ile Atlantik ve Pasifik Okyanuslarına bağlanmaktadır. Bölgedeki buzulların erimesi ticaret gemilerinin seyrine açık, stratejik denizyolu güzergâhları ortaya çıkarmıştır. Bölgenin deniz trafiğine açılması Şangay-Hamburg arasını Malakka Boğazı-Süveyş Kanalı güzergâhı olan 20.000 km'den 14.000 km'ye indirecek, bu sayede mesafe iki haftalık zaman kazandıracaktır. ABD'li yetkililerin 2008 yılı tahminlerine göre dünyadaki keşfedilmemiş doğalgazın % 30'u, petrolün % 13'ü ve sıvı gazın % 20'si Kutup bölgesinde bulunmaktadır. Bölgenin altın, bakır, çinko, elmas, demir, gümüş, krom, kömür, kurşun, manganez, nikel ve titanyum gibi ekonomik açıdan kıymetli minerallere de sahip olduğu bilinmektedir. ÇHC, 26 Ocak 2018'de, bölge hakkında *Beyaz Kitap* isimli bir strateji belgesi yayımlamış, buzkıran gemileri inşa etmeye başlamış, ulaşım koridorları ve limanlar konusunda *Kutup İpek Yolu* tezi hazırlamıştır. Bütün bu girişimler ÇHC'nin Arktik bölgesinde de jeostratejik hedeflerinin olduğunu göstermektedir. Bkz. K. S. Lim, "*China's Arctic Policy & the Polar Silk Road Vision*", Arctic Yearbook, 2018, s. 6; A. B. Kartal-F. Dağıstan, "*Çin Kaynakları Açısından Çin Halk Cumhuriyeti'nin Arktik Politikası: Yüksek Kuzey'de Kar Dragonu*", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 16/34 (2020), s. 249-251; G. Bayramlı-K. Kapan, "*Energy Resources of The Arctic Region: Current Status And Problems*", Journal of International Social Research, C. 11/S. 58, (2018), s. 233; Deniz, *a.g.m.*, s. 208-209. Bölgelerden bir diğeri ise Afrika ve Latin Amerika'dır. ÇHC'nin 2000'lerden itibaren Afrika ve Latin Amerika ülkelerine karşı ilgisi, Amerikan emperyalizminin ne pahasına olursa olsun geriletilmesini arzulayan bir kesim tarafından emperyal hedefleri olan bir ülke olarak değil her iki bölgenin kalkınması için ticari bir partner olarak ifade edilmişse de bunun aksini ortaya koyan bir çok done bulunmaktadır. Afrika'da ÇHC ile ticareti en fazla olan Angola, Güney Afrika, Sudan, Nijerya ve Mısır'ın ortak özelliği petrol ve doğalgaz zengini ülke olmalarıdır. İthalat-ihracat dengesinin ÇHC lehine açık vermesi ve ucuz Çin mallarının Afrika'da dolaşıma sokulması yerli üreticilerin rekabet gücünün zayıflamasına, dahası birçok iktisadi işletmenin kapanmasına yol açmıştır. ÇHC'nin Afrika'ya verdiği dış borç, borçlu ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin % 10'unu geçmiş durumdadır. Aynı durum Latin Amerika ülkeleri için de geçerlidir. Son yıllarda ithalat-ihracat dengesizliği karşısında Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi ülkeler ithalatı kısıtlayıcı önlemler almaya başlamıştır. Bkz. F. Kılıç, "*Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politiği: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri*", IJPS, 1/1, (2019), s. 71-96; B. Çetintaş, "*Çin'in Afrika'daki Enerji Politikaları*", Ufuk Üniv. Sos. Bil. Enst., Master Tezi, Ankara 2020; S. Horn-C. Reinhart-C. Trebesch, "*China's Overseas Lending*", KIEL Working Paper, S. 2132, (2019), s. 16-17; https://fikirturu.com/jeo-strateji/kusak-ve-yol-projesi-cin-icin-kuresel-askeri-guc-olma-araci-mi/(8.2.2020).

ekonomiyi canlandırmak gayesiyle yine bu türden devasa projeler desteklenmiş, bu durum uzun vadede döndürülemeyen bir ekonomi ortaya çıkarmıştır. ABD ile olan *ticaret savaşları* ise Çin ekonomisini daha da sıkıntılı bir sürece sokmuştur. ÇHC ekonomisinin bir başka sorunu ise *gölge bankacılık* denilen, bankacılık düzenlemelerine tabi tutulmayan, mevduat toplayıp kredilere aracılık eden ve topladıkları paraları banka gibi dağıtan yapılardır[13].

Kuşak Yol Girişimi (KYG) ve ÇHC'nin Borç Tuzağı Diplomasisi

ÇHC Devlet Başkanı Xi Jinping'in Eylül ve Ekim 2013'te Kazakistan ve Endonezya ziyaretlerinde yaptığı açıklamalarla tarihi *İpek Yolu'nun Yeniden İhyası* bağlamında KYG'yi deniz ve kara güzergâhları olarak açıklaması, akabinde buna kutup güzergâhının eklenmesi dünya ticaretinde yeni bir dönem başlatmıştır[14]. Geçen sürede KYG'nin boyutları büyümüş, 140'dan fazla ülkenin dâhil edildiği yeni projelerle, ÇHC açısından hammadde ve enerjinin Çin'e en kısa zamanda ve en az maliyetle taşınması, aynı şekilde üretimin de en kısa zamanda ve en az maliyetle pazarlara ulaştırılmasına imkân sağlayan bir düzen kurulmuştur. Projenin hızlı ilerlemesinde *nakliye ucuzlayacak, fasılasız olarak ihracat malları çok daha kısa zamanda pazarlara ulaşacak* gibi ifadeleri etkili olmuş, lakin projenin geçtiği ülkelerin projeden nasıl kârlı çıkacağına dair anlaşılır değerlendirmeler ortaya konulamamıştır. Projenin sınırları, bütçesi ve taraf ülkelerin sorumlulukları ile ihtilafların çözümüne dair hukuki durum da net olarak belirlenmemiş, proje bu yönleriyle de tartışılır hale gelmiştir.

Proje, Asya-Avrupa arasında yaklaşık 3 milyarlık nüfusa ev sahipliği yapan, dahası 140'tan fazla ülkeyi kapsayan bir ticarî yatırım ağı haline gelmiştir. Projeyi *ÇHC'nin dünyanın hegemon gücü olma stratejisinin bir aracı* olarak değerlendirmek mümkündür. ÇHC'nin taraf ülkelerde desteklediği projelerden kaynaklı ticari ihtilafları çözmek üzere Çin'de *Uluslararası Mahkeme kurma* kararının ne tür sonuçlar doğuracağı veya tarafsızlığı konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Mesela 2018'de İslamabad'da yaşanan hükümet değişikliği ile ortaya çıkan projeleri yavaşlatma stratejisi bir kısım analistler tarafından Pakistan'ın ÇHC ile çok içli-dışlı olup ABD'den uzaklaşması olarak değerlendirilmişse de asıl sorun Belucistan'daki Gwadar limanı başta olmak üzere *Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru* kapsamında alınan borçların geriye ödenmesindeki zorluklardan kaynaklanmıştır[15]. Belucistan'da halkın, ÇHC'nin Pakistan'daki ticarî ve Gwadar limanındaki faaliyetlerine karşı artan saldırıları, Çin'in uluslararası mahkemelerde çözemeyeceği sorunlardan sayılabilir. ÇHC, yatırımlarının sekteye uğramaması adına şimdilik diyalog yollarını denese de yatırımların tehdit edilmeye başlaması ile ne tür önlemler alacağı tartışılır hale gelmiştir[16].

ÇHC'nin ekonomik anlamda gözle görülür büyümesi ve teknolojik olarak gelişim göstermesi, global anlamda siyaset gütmesine yol açmıştır. KYG bağlamında ekonomik olarak az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde yapılan yatırım ve projelerin şartları ile ÇHC'den alınan kredilerin geri ödenmesindeki sıkıntılar kısa sürede *debt-trap diplomacy* olarak da ifade edilen *borç tuzağı diplomasisi* siyasetini doğurmuş, sonuçta birçok borçlu hatta ekonomisi ÇHC'ye bağımlı ülke ortaya çıkmıştır[17]. Bu durum BM'de borçlu ülkelerin ÇHC lehine parmak kaldırmasına neden olmuştur[18]. ÇHC'den kredi kullanan devletler zamanla ya borçlarını yeniden yapılandırmış ya da birer birer stratejik işletmelerinin kullanım hakkını ÇHC'ye devretmek durumunda kalmıştır. Borçlarını ödeyemeyen ülkelere yeni kredi imkânları sunan ÇHC, bu kredilerin de KYG'ye katkı yapacak yeni projelere harcanmasını şart koşmuştur[19]. Projenin hızla büyümesinde etkili olan *ülkeler zenginleşecek* sözü yerini *her ülke giderek ÇHC'ye borçlanıyor* cümlesine bırakmıştır. Bu bağlamda Çin'in *yumuşak güç* kavramından kastının Doğu Türkistan, Tibet, Hong Kong, İç Moğolistan gibi bölgelerdeki insan hakları ihlallerinden mütevellit ortaya çıkan durumlara diğer devlet ve uluslararası teşkilatların karışmasını önlemek olduğu söylenebilir. Borç, kredi ve yatırım imkânları Batılı kuruluş

---

13 Alperen, *a.g.m.*, s. 21; Kodaman-Gonca, *a.g.m.*, s. 1258-1259; https://www.mahfiegilmez.com/2013/07/golge-bankaclk-ve-cin.html/ (9.12.2020).

14 fikirturu.com/jeo-strateji/kusak-ve-yol-projesi-cin-icin-kuresel-askeri-guc-olma-araci-mi/ (8.2.2020).

15 K. Erman, "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Latin Amerika'da Yükselişi: "Arka Bahçe"de İş Birliği ve Nüfuz Politikaları*", DAAD, Y. 2/S. 4, (Haziran 2019), s. 1-26; G. Tüysüzoğlu, "*Toplumsal Kimliğe Dayalı Güvenlikleştirmelerin Siyasal Sorunlar Bağlamında İrdelenmesi: Belucistan Örneği*", Güvenlik Stratejileri, S. 21, s. 39-85; https://gelenek.org/cinin-stratejik-yonelimi-ve-artan-esitsizlikler/ (10.12.2020).

16 https://fikirturu.com/jeo-strateji/kusak-ve-yol-projesi-cin-icin-kuresel-askeri-guc-olma-araci-mi/ (8.2.2020).

17 ÇHC'nin borç tuzağı diplomasisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ö. Kul, "*Çin'in Borç Tuzağına Düşmeyelim*", Ötüken Dergisi, C. 3/S. 192, (2021), s. 17-21.

18 K. T. Keşvelioğlu, "*Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği*", İstanbul Medeniyet Üniv., Lisansüstü Eğitim Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 37 vd.; https://www.youtube.com/watch?v=EvXR0XilpvQ&t=29s (8.1.2021).

19 G. Tüysüzoğlu, "*Kızıldeniz'e Odaklanan Güç Mücadelesi: Sebepler ve Aktörler*", Ortadoğu Etütleri, (2019), s. 324-267; H. S. Özertem-M. T. Demirtepe, "*Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları*", BİLİG, Bahar 2013, S. 65, s. 95-118. https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-in-borc-diplomasisi-ve-afrika/1260770/9.12.2020. Xi Jinping'in 17 Ocak 2017 tarihinde Davos'ta *milliyetçiliğe karşı küreselleşmeyi savunmasını* barışçıl bir çağrı olarak değerlendirmek ÇHC stratejisini anlamamak olacaktır. ÇHC *yumuşak güç* ifadesi ile devletlerin içişlerine karışmama prensibini sözde çokça kullansa da, Sudan'da darbe ile iktidarın değişmesi, Pakistan, Srilanka ve Kenya'nın stratejik limanlarının cüzi ücretlerle ve uzun süreli kiralanması veya Cubiti'de askeri üs kurulması gibi tam tersi örnekler yaşanmıştır (2003'te BM'de kabul edilen *teröre karşı global savaş* kanununu (veya ÇHC'nin verdiği borcun 2000 yılında nerdeyse sıfır iken, 2017 yılında 350 milyar dolara yükselmesini bu strateji bağlamında değerlendirmek gerekir. Bkz. M. A. Carrai, "*China's Malleable Sovereignty Along The Belt and Road Initiative: The Case of 99 year Chinese Lease of Hambantoto Port*", International Law and Politics, S. 51, (2019), s. 1061-1099; https://www.denizhaber.net/ pakistanin-gwadar-limani-43-yilligina-cine-emanet-haber-66589.htm/ (9.12.2020); https://haberglobal.com.tr/ dunya/cin-kenya-nin-limanina-borcunu-odemedigi-icin-el-koyuyor-13622/ (9.12.2020); https://www.bbc.com/ turkce/haberler-dunya-47867441/ (9.12.2020); https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/02/14/sri-lanka-cine-borclu-gozyasi-ulkesi/ (9.12.2020); https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinin-ilk-yurt-disi-askeri-ussu-cibutide-faaliyete-gecti/873707/ (9.12.2020); D. Brautigam, "*A critical look at Chinese 'debt-trap diplomacy': the rise of a meme*", Area Development and Policy, 2020, Vol. 5, No. 1, s.1-14; Ç. Vural-H. Aydın, "*Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: ABD ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması*", Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Aralık 2019, C.5/S.3, s.174-194; M. Toman-H. Akman, "*Küresel Teröre Karşı Savaş Doktrinin Oluşumu ve Ortadoğu'ya Yansımaları*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7/S. 35, (2014), s. 297-316). ÇHC'nin söylemlerinin analizi hakkında geniş bilgi için bkz. Serdar Altun, "*Çin'in Barışçıl Gelişme Söylemi'nin İmkân ve Sınırları: Afrika Örneği*", Turkish Studies, Vol. 14/ Issue. 3, 2019, s. 249-275.

ve devletlere göre kolay elde edilen ÇHC, bu sayede kendisine bağımlılık tesis etmeye başlamıştır[20]. ÇHC, dış ticareti swap anlaşmalarıyla desteklemiş ve bu bağlamda KYG'ye destek veren 20'den fazla ülke ile ikili anlaşma imzalamıştır[21]. Projenin sadece Çin'e ekonomik bağımlılığı değil sosyal hayattan siyasal iktidarlara ve yönetim biçimlerini değiştirmeye kadar geniş bir alanda tesir gücüne sahip olduğu söylenebilir. Bu yönüyle ÇHC'nin siyasi ve ekonomik alanlarda küresel bir etki kurmak istediği söylenebilir.

Kaynak: https://stratejikortak.com/2019/11/bir-kusak-bir-yol-5-baslikta-merak-edilen-modern-ipek-yolu.html (9.4.2024)

ÇHC'nin borç tuzağı diplomasisine bilinen iki örnek Pakistan Srilanka devletleri olmuştur. Pakistan, ÇHC'den aldığı 60 milyar dolar krediyi, KYG'ye yarayan altyapı projelerine harcayınca borç krizine girmiş, ödemler dengesi bozulmuştur. *Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru* (Kaşgar-Gwadar limanı) projesinin başlangıç maliyeti 46 milyar dolar iken bu miktar 2019'da 62 milyar dolara yükselmiştir[22]. Bu durum ÇHC'nin *borç tuzağına* düşen bir Pakistan ortaya çıkarmıştır. Ekonomisini döndürmek isteyen Pakistan, bu açığı kapatmak gayesiyle ÇHC gibi ülkelere kredi başvurusunda bulunmuş, lakin alınan kredi borçları açığı kapatmaya yetmemiş, borçların geri ödemesinde sıkıntı çekilince ÇHC'den ödemlerin yeniden yapılandırılması istenmiştir. ÇHC ise borçlarına karşılık Pakistan'dan, Gwadar limanının kullanım hakkını almıştır. Srilanka'da ise aynı durum Hambantoto limanının 99 yıllığına, limanı genişletmek ve derinliği arttırmak karşılığında gelirlerinin % 70'inin China Merchant Grup'a devredilmesini beraberinde getirmiş, dahası borçlarını % 2,5-3,5 yerine % 7,5-8'e varan oranlarla yapılandırmıştır. Pakistan'ın Gwadar limanı 44 yıllığına ÇHC'ye devredilmesi yanında Mombasa limanının ÇHC'ye verilmesi, Myanmar'da ÇHC'nin 1,5 milyar dolar yatırım ile inşa ettiği petrol boru hattının işletme yetkisini 7 milyar dolar ile devralmasını da bu duruma örnek olarak göstermek mümkündür. Bu gibi durumlar ÇHC'nin borç tuzağı diplomasisindeki strateji ve hedeflerini ortaya koymaktadır[23].

Harita-2: KYG'nin geçtiği güzergâhlar

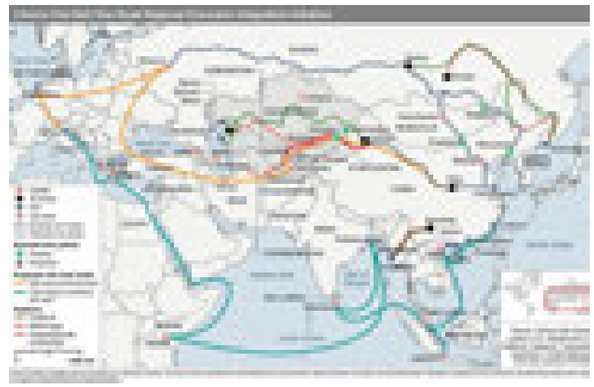

Kaynak: https://iktibasdergisi.com/2018/01/12/bir-kusak-bir-yol-projesi-nedir-projeye-dahil-olan-65-ulke-hangileri/ (9.4.2024)

İpek Yolu Üzerinde ÇHC'nin Stratejisi

8 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarına kavuşan bölge ülkeleri aradan geçen sürede, dış müdahaleye uğramadan, varlıklarını devam ettirebilmek adına ABD; ÇHC ve RF ile denge siyaseti takip etmeye çalışmış, dahası doğal kaynakları için yeni pazarlar aramıştır. Enerjide dışa bağımlı bir yapısı olan ÇHC ise bu sürede bölge ülkelerinin en büyük hammadde alıcısı olmuştur. Ayrıca bölge devletleri arasında bulunan birçok sorun zaman içerisinde çözülmeye çalışılmışsa da tam bir barış sağlanamamıştır. Bölgenin doğal zenginlikleri yanında stratejik önemi hegemon güçlerin ilgisini arttırmış, bu durum bölge devletlerini egemenliklerini korumak için realist politikalar izlemeye sevk etmiştir[24]. Yeni İpek Yolu güzergâhında ÇHC *KYG*, RF ise *Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)* projeleriyle etkin güç olmaya çalışmaktadır[25].

ÇHC, bölgenin doğal kaynakları yanında stratejik konumu dolayısıyla bölgede yatırım yapmakta, ekonomik ilişkiler kurmakta ve bölgeyi kendisine bağlayacak güçlü bir kara ve demiryolu ağı yanında boru hatları inşa etmektedir[26]. ÇHC, bölgede ekonomik ve siyasi gücüne katkı yapmak üzere *Konfüçyüs Enstitüleri* açmakta ayrıca öğrenci bursu vermektedir. İşsizlik oranlarının yüksekliğine rağmen bölgede faal işletmelerde Çinli işçi ve göçmen varlığı Çin karşıtı söylem

[20] https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/ (9.1.2021); http://sdam.org. tr/haber/97-cinin-yeni-kuresel-ekonomik-hamlesi-modern-ipek-yolu-projesi/ (8.1.2021).

[21] https://kriterdergi.com/ekonomi/demir-ipek-yolu-ve-turkiyenin-potansiyeli (8.1.2021); https://www.clingendael.org/publication/rise-chinas-public-diplomacy(8.1.2021); http://sahipkiran.org/2020/03/03/bir-kusak-bir-yol-projesi/ (8.1.2021)

[22] G. Tekir, "*Kuşak ve Yol Projesi Koridorlarının Karşılaştığı Güvenlik Tehditler*", Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 4 (1), (2019), s. 91-105; https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779/(9.12.2020); https://www.intell4.com/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-iki-ulke-iliskilerinin-gelecegi-haber-182446/ (9.12.2020).

[23] S. Yılmaz, "*Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye'ye Etkisi*", Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, C. 16/S. 32, (Aralık 2020), s. 5276, 5290-5293.

[24] https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/ bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar (24.12.2020).

[25] Alperen, *a.g.m.*, s. 17, 24; S. Birgül-O. Yılmaz, "*Çin'in Orta Asya'da Yumuşak Gücü*", International Social Sciences Studies Journal, Vol: 6/Issue: 58, (2020), s. 1142-1150; S. Çolakoğlu, "*11 Eylül Sonrası*", s. 38-55.

[26] https://ankasam.org/rusya-ve-cinin-orta-asyadaki-ortak-cikarlari-ve-isbirligi-ilkeleri/ (9.1.2021).

ve eylemler ortaya çıkarmıştır[27]. ÇHC kazandığı ekonomik ivme ile bölgede boşalan alanları yumuşak güç unsurları ve ekonomik araçlarla doldurmaya çalışmaktadır[28]. Tarihsel ve jeostratejik açıdan ÇHC ve RF[29] arasında sıkışmış bölge devletleri geleneksel dengeleme politikaları çerçevesinde *Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)*'ne dâhil olmuştur[30]. Uluslararası güçlerin bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etme mücadelesi ile etnik ve dinî sorunlar enerji boru hatları güzergâhlarını belirler niteliktedir[31]. Bununla birlikte 1991 sonrası süreçte bölge devletlerinin benimsediği denge siyasetinin bölge dışı aktörlerin olumsuz etkisini azalttığı söylenebilir[32].

Günümüzde çeşitli boru hattı projeleri bölgenin petrol ve doğalgazının ihracatını sağlasa da, transfer miktarları taraflar için henüz istenilen düzeyde değildir. ÇHC'nin bölgeye ilgisinin itici gücü ekonomik kaygılar olmakla beraber enerji güvenliğini sağlamak, mallarına pazar bulmak ve bölgesel liderliğini pekiştirmek istemektedir. Özellikle sınır problemlerini kendi lehine çözen ÇHC, 2020 yılı itibariyle bölge ülkelerinin en büyük ticarî partneri olmuştur. ÇHC, 1996'da *ŞİÖ*'yü kurarak bölge devletleriyle ilişkilerini tek bir örgüt çatısı altında birleştirmek istemiştir[33]. ÇHC, şimdilik, bölge devletlerinin duyarlı olduğu *içişlerine karışmama prensibine* de sözde hassasiyet göstermekte, askerî üs veya tesis kurmadan bölge ile geniş çaplı işbirliği sürdürmektedir. ÇHC, zikredilen hususlardaki politikalarını uygun olarak, 2014-2015 yıllarında, *İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Fonu* ve *Asya Altyapı Yatırım Bankası* adlı iki teşkilat kurmuştur[34].

Pekin yönetimi bölgeyi; ekonomik, güvenlik ve kültürel stratejilerinde milli çıkarlarının olduğu yerlerden saymaktadır[35]. Hızla ve mütemadiyen artan enerji ihtiyacının hatırı sayılır bir kısmını bölgeden tedarik eden ÇHC, aynı zamanda bölge enerji kaynaklarının ulaşımını sağlama konusunda RF ile bir taraftan işbirliği yaparken, diğer taraftan da bölgedeki etkisini kırmaya çalışmaktadır. ÇHC bu gaye için *Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı* projesini hayata geçirirken, diğer taraftan *Altay Doğalgaz Boru Hattı* projesini geciktirmektedir. ÇHC'yi bölgede yumuşak güç politikalarına iten sebep, kendisine duyulan şüphedir. Bu durumun sebeplerinden biri ÇHC politikalarının tek taraflı çıkarlara dayandığı algısı olup hatırı sayılır maddi harcama yapılmasına rağmen arzu edilen sonuçları doğurmamıştır. Çin karşıtlığının arttığı bölgelerde araştırmalar yaptırılması için fonlar sağlanmış, yine 2013'te Doğu Türkistan'da her biri bir bağımsız Türk devleti ile ilgilenen beş farklı araştırma merkezi açılmıştır[36].

YİY bölge devletleri tarafından da desteklenmiş, kolay bir yatırımcı gözü ile bakılan ÇHC ile ekonomik ilişkilerini geliştirenler geçen sürede borç batağına sürüklenmeye başlamıştır. ÇHC tarafından, Batı sisteminin aksine, daha kolay ve şarta bağlı olmadan kullandırılan kredilerin günün sonunda YİY'ye fayda sağlayacak projelerde kullandırılması, Çinli işçi istihdamını dayatması ve kullanılacak malzemenin Çin imalatı olması siyasi bir döngü oluşturmuştur[37]. 2017'de Xi Jin-ping *ikinci üç aşamalı büyüme stratejisinde* KYG'ye yeni bir vizyon kazandırmıştır. ÇHC, enerji nakil hatları ve ticaret yollarını kendi kontrolünde olan bir ulaşım ağı kurmak istemektedir.[38]. ÇHC'nin arzu ettiği şekilde KYG'yi hayata geçirmesi hem ticari yolları kontrol etmesini sağlayacak hem de bu yollar vasıtasıyla ürünlerini pazarlara en az maliyet ve en kısa zamanda ulaştırabilecektir. Belki daha da önemlisi bu yolar sayesinde ÇHC'nin Orta Asya ile bağlantısını sağlayan Korgas ve Alatav geçitleri de daima açık kalabilecektir[39]. Yaşananlar ÇHC'yi bölge ülkelerinin önde gelen ticaret ortaklarından biri yapmış, dahası ÇHC lehine ticaret dengesizliği ortaya çıkarmıştır.

---

27 Alperen, *a.g.m.*, s.27-29; G. Köse, "*Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 13/S. 72, (Ağustos 2020), s. 254-275.

28 A. Aydın, "*Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin*", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.6/S.13, (2015), s.9-10; M. Kasım, "*Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu*", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S. 46, (Yaz-2020), s. 305; K. Diyarbakırlıoğlu, "*Bölgesel Dinamikler Ekseninde Kazakistan Dış Politikası: 1991-2001*", Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2014, s. 33; O. Açıkalın, "*Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Güç Mücadeleleri*", Kadir Has Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 44.

29 A. Nogayeva, "*ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçle*", BİLİG, S. 62, (Yaz 2012), s. 188-189; T. Oğuzlu, "*NATO-Rusya ilişkileri*", Güvenlik Yazıları, No.27, (Ekim 2019), s.4. Geniş bilgi için bkz. İlyas Kamalov, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları-Rapor, Ed. Murat Yılmaz, Hoca Ahmet Yesevi Üniv. Yay. Ankara 2011.

30 M. Yardımcıoğlu-H. Koçarslan, "*Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü*", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İktisadi ve İdari Bil. Fak. Dergisi, s. 164-165; Alperen, *a.g.m.*, s. 31.

31 E. Ekrem, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor, ed. M. Yılmaz, Temmuz 2011, s. 50-52; http://ulk.ist/media/kitap/II-UKODTLK/orta-asya-ulkeleri-acisindan-daha-rasyonel-bir-dis-ticaretin-onundeki-s_r49QbS0.pdf (8.1.2020), s. 555.

32 S. Peyrouse, "*Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia*", Journal of Eurasian Studies, 7, (2016), s. 15; O. Omonkulov, "*Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri*", Bölgesel Araştırmalar Dergisi, C.4 (1), (Mayıs 2020), s. 89-90; S. Yessirkepov, "*Çin'in Orta Asya Politikası*", İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 143-144. Asya Kalkınma Bankası'nın tahminlerine göre, 2016-2030 yılları arasında, bölge ülkelerinin tek başlarına üstesinden gelemeyeceği, altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için takriben 26 trilyon dolara ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge dünya gaz rezervinin 1/3'ünü, petrolün 1/4'ünü ve uranyumunun da yarısını bünyesinde barındırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. M. Şahin-M. S. Erol, "*Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)*", Karadeniz Araştırmaları, S. 37, (Bahar 2013), s. 111-136; Ayrıca bkz. F. K. Tutar-M. Tatlı, "*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya ve Enerji Politikaları*", Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, Vol. 5/Issue 15, (2019), s. 97-98.

33 Geniş bilgi için bkz. M. Y. Timur, "*1996-2017 Yılları Arasında Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye*", İstanbul Gelişim Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

34 https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html/ (25.12.2020)

35 Deniz, *a.g.m.*, s. 203-206.

36 H. Duran-K. K. Yılmaz; "*Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı*", International Conference on Eurasian Eenomies, (2011), s. 38 vd.; Birgül-Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1145 vd.

37 M. Yıldıran, "*İpekyolu Çevresinde Enerji Ekonomilerinin Yükselişi ve Enerji Üzerindeki Rekabet: Potansiyel, Stratejiler ve Yeni Büyük Oyun*", Avrasya Etütler, 43/1, (2013), s. 107-109, 115; Y. Deveci Bozkuş, "*Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin-Ermenistan İlişkileri*", Karadeniz Araştırmaları, XVII/65, (2020), s. 30-32; https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html/ (20.9.2021); https://www.sde.org.tr /yeni-ipek-yolu-projesi-ve-turk-cin-iliskilerinde-uygur-sorunu-bolgesel-analiz-69/ (20.9.2021).

38 E. Avcı, "*Çin'in Kafkasya Politikaları*", USBED, Mart 2014, s.y.; Ç. Üngör, "*Çin ve Üçüncü Dünya*", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 41 (Ekim 2009), s. 36-37.

39 Kodaman-Gonca, *a.g.m.*, s. 1258-1259; C. Yavilioğlu, "*Çin Öncülüğünde Yeni Bölgesel Finansal Mimari Oluşturma Çabaları: Tek Kuşak-Tek Yol Projesi*", Maliye Dergisi, S. 170, (Ocak-Haziran 2016), s. XIV-XV; E. Gürses, "*Kafkasya'da Uluslararası Rekabet*", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, C. 7/S. 1, (İlkbahar 2001), s. 264-265; Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 40-41, F. Kutluay Tutar-M. Tatlı, "*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya ve Enerji Politikaları*", Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, Vol.5/Issue.15, (2019), s. 95, 103-105; Ö. A. Azer, "*Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası*", International Conference on Eurasian Economies SESSION 4B, (2012), s. 235-239.

Bölgede Hâkimiyet Mücadelesi

Sovyetler Birliği'nin 8 Aralık 1991'de resmen dağılması üzerine bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya[40] ve Orta Asya devletlerinin uluslararası pazarlara uzak ve denizlere çıkışlarının olmaması dünya ekonomisine entegrasyonlarını zorlaştırmış, buna mukabil doğal zenginlikleri yanında stratejik önemi süper güçlerin bölgeye yönelik ilgisini arttırmıştır[41]. Batı ile Doğu arasında kurulan etkileşimde tarihi İpek Yolu'nun önemli duraklarından biri olan Kafkasya ve Orta Asya, aynı zamanda kuzeyden güneye ulaşmak için kullanılmaktadır. Her iki bölge bilhassa dünyada doğalgaz kaynakları bakımından ilk, petrol kaynakları açısından ise ikinci sıradadır. Bölge bir taraftan enerjinin batıya ulaştırması diğer taraftan Orta Asya'ya ihracat güzergâhı bakımından günümüzde bir çekişme alanıdır. Son yıllarda Hazar denizi ve çevresinde çok daha büyük hidrokarbon rezervlerinin tespit edilmesi enerjinin çıkarılması ve nakli, bölgeyi daha da stratejik bir hale getirmiştir. Bölge devletleri 1991'den sonra ÇHC ve RF etkisinden kurtulmak için NATO ve ABD üzerinden Batı'ya yanaşmaya çalışmış, ÇHC ve RF ise bölgenin kendi etki alanlarında kalmasına yönelik bir siyaset takip etmiştir[42]. Buna mukabil Batı ile rekabetinde RF'yi stratejik ortak gören ÇHC, ABD'nin de bölgede etkili olmamasına çalışmaktadır. ÇHC'yi ABD-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye'ye karşı RF-İran-Ermenistan[43] birlikteliği için çalışan bir ülke olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda ÇHC, bölgedeki kaynaklara ulaşmak amacıyla yatırım ve ekonomik ilişkiler kurmaktadır[44].

Asya Kalkınma Bankası'nın tahminlerine göre, 2030'a kadar, bölge ülkelerinin üstesinden gelemeyeceği, altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için takriben 26 trilyon dolara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum bölge ülkelerinin YİY'e yönlenmelerine neden olmuştur. ÇHC, 2020 yılı itibariyle bölge ülkelerinin en büyük ticarî partnerlerinden olmuştur. ÇHC, bölge ülkeleriyle ilişkilerini kendisine yönelebilecek tehditleri sınırlandırmak, yeni pazar ve ekonomik çıkar alanları bulmak, enerji kaynaklarında çeşitlilik sağlamak ve bölgeyi ihracatı için alternatif yollardan biri haline getirmek istemektedir[45]. ÇHC, *Avrasya Hızlı Tren Hattı* projesiyle Doğu Türkistan'dan Londra'ya fasılasız ulaşmak istemektedir. Hat bittiğinde 28 ülke tren hattı ile birbirine bağlanmış olacaktır[46].

Azerbaycan-ÇHC İlişkileri

Diplomatik ilişkilerini 2 Nisan 1992 tarihinde başlatan iki ülke[47] ilk yıllarda sorunlu ilişkiler yaşamıştır. Ebulfeyz Elçibey'in *Doğu Türkistan* ifadeleri ilişkileri germiş, ÇHC ise bunun üzerine Ermenistan ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. 7-10 Mart 1994 tarihleri arasında Haydar Aliyev'in ÇHC'yi ziyareti ile ilişkiler düzene girmeye başlamıştır[48]. Azerbaycan, ÇHC'nin Ermenistan'a silah satışını 3 Haziran 1999 tarihinde protesto etmiş, bunun üzerine Çin Halk Kongresi Başkanı Lee Pen, 22 Haziran 2000'de geldiği Bakü'de; *Çin'in Azerbaycan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden yana olduğunu ve Azerbaycan'la da aynı işbirliğini istediklerini* açıklamıştır[49]. 1999'da Tayfun, 2013'te AR1A roketinin Ermenistan'a satılması ile 2001'de 100 milyon dolar değerinde ortak yatırım ve 2017'de 10 milyon yuan değerinde karşılıksız askeri yardım anlaşması, Azerbaycan tarafından tepki ile karşılanmıştır.

ÇHC, Azerbaycan'da 2003 yılı itibariyle petrol sektörüne girmiş, *SOCAR* ile *Shengli Oil*, 4 Haziran 2003'te bir anlaşma imzalamış, akabinde Karaçukur petrol sahasına *Shengli Oil* ortak olmuştur[50]. İki Ülke 19 Mart 2005 tarihinde *Azerbaycan-Çin İş Forumu* anlaşması ile Kültür Bakanlıkları arasında 2005-2009 yılları arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Ekonomik ilişkileri genişletmek amacıyla, 27 Mayıs 2009 tarihinde *Hükümetler Arası Ekonomik Komisyon* kurulmuştur. Nahcivan Otomobil Fabrikası'nda 2009'da Çin'in Livan markasının binek otomobillerinin montajı yapılmaya başlamıştır[51]. Bakü Devlet Üniversitesi'nde 22 Nisan 2011 tarihinde Konfüçyüs Enstitüsü açılmış, bu Enstitü ile Anhui Üniversitesi, Bakü'de YİY projesi kapsamında seminerler gerçekleştirmiştir. 12 Haziran 2012'te Azerbaycan Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı ile ÇHC Ticaret Bakanlığı bir memorandum imzalamış, ayrıca Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ile Uygur Özerk Bölge Hükümeti arasında *ticari-ekonomik işbirliği işçi grubu* kurulmuştur.

2012-2013 yılları arasında Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ne daimi olmayan üye seçilmesine ÇHC destek vermiştir. 2015'te Hazar'ın ticari rotalarının belirlenmesi için Bakü'de toplanan komite Çin-Kazakistan-Azerbaycan-

[40] ÇHC'nin Kafkasya bölgesi ile olan ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Ö. Kul-M. Iliyas, "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya Politikası*",21. Yüzyılda Kafkasya, Editör Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, Kitabevi, İstanbul 2022, s. 285-325.

[41] A. Bitabarova, "*Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: A Case Study of Kazakhstan*", Journal of Contemporary East Asia Studies, C. 7/S. 2, (2018), s. 149-173.

[42] A. Asker-S. Aliyeva, "*Türkiye Dış Politikasında Güney Kafkasya'nın Güvenliği: Türk-Ermeni İlişkileri Örneğinde*", İRS Siyaset, 4 (16), (Kış 2015), s. 59-61; D. Ş. Polat, "*Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri*", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6/2, (Ekim 2019), s. 249-250; Gürses, *a.g.m.*, s. 250 vd.; G. Tüysüzoğlu, "*Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan*", Ermeni Araştırmaları, S. 44, (2013), s. 254.

[43] A. Kılıç, "*Olaylar ve Yorumlar*", Ermeni Araştırmaları Dergisi, S. 62, (2019), s. 19-21.

[44] M. Yıldıran, "*İpekyolu Çevresinde Enerji Ekonomilerinin Yükselişi ve Enerji Üzerindeki Rekabet: Potansiyel, Stratejiler ve Yeni Büyük Oyun*", Avrasya Etütler, 43/1, (2013), s. 107-109, 115; https://ankasam.org/rusya-ve-cinin-orta-asyadaki-ortak-cikarlari-ve-isbirligi-ilkeleri/ (9.1.2021).

[45] Kodaman-Gonca, *a.g.m.*, s. 1258-1259.

[46] Çolakoğlu, "*Türkiye-Çin İlişkileri*", s.56 vd.; A. Bitabarova, "*Contested Views of Contested Territories: How Tajik Society Views the Tajik-Chinese Border Settlement*", Eurasia Border Review, 6/1, (2016), s. 64-81; https://qz.com/1223768/ (8.1.2021).

[47] https://massispost.com/2017/08/china-building-new-embassy-complex-armenia/ (8.1.2021)

[48] http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833350.htm/ (4.11.2021).

[49] https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bir-kusak-bir-yol-projesi-cercevesinde-cin-ve-azerbaycan-iliskileri/ (20.9.2021).

[50] T. Qasımova, "*Azerbaycan-Çin ilişkilerinin Azerbaycan basınına yansıması (1994-1999)*", Azerbaycan Devlet İktisat Üniv. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bakü 2007, s. 1; https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bir-kusak-bir-yol-projesi-cercevesinde-cin-ve-azerbaycan-iliskileri/ (20.9.2021).

[51] K. I. Tasits, "*Bir Kuşak Bir Yol" İnisiyatifi Kapsamında Çin'in Güney Kafkasya Politikası*", çev. Cafer Aydınov, ULUSAM Yay., 2019, s. 1-5.

Gürcistan-Türkiye rotasında konteyner sevkiyatını arttırmak üzere anlaşmaya varmıştır. 10 Aralık 2015 tarihinde iki ülke Eğitim Bakanlıkları arasında eğitim işbirliği konusunda yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada toprak bütünlüğüne saygı zikredilse de ÇHC'nin Ermenistan'a 2017 yılında karşılıksız askeri yardımı sorun olmaya devam etmiştir. Azerbaycan, 2015 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankası'na üye olmuştur. Aynı yıl ŞİÖ'ye diyalog ortağı olarak katılımı iki ülke ilişkilerinin derinleşmesine katkı yapmışsa da Azerbaycan, Dağlık Karabağ ile ilgili BM'de kabul edilen 4 kararın yerine getirilmesinde ÇHC'den umduğu desteği bulamamıştır[52].

İlham Aliyev, 8-11 Aralık 2015 tarihleri arasında bulunduğu Pekin'de *Çin-Azerbaycan Dostluk İlişkileri ve İşbirliği Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesi ile İlgili Ortak Beyanname* ve *Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Hattı Oluşturulmasının Birlikte Desteklenmesine Dair Anlaşma Memorandumu* yanı sıra ikili işbirliğine dair 10 belge imzalanmıştır. Aynı yıl Renmin Üniversitesi, İlham Aliyev'e *Fahri Tarih Profesörü* diploması vermiştir. Bu anlaşmaların imzalanmasını müteakip ÇHC'den ithal edilen tekstil ürünleri dolayısıyla Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı tekstil ihracatı son yıllarda büyük düşüş göstermiştir. Mesela 2016'da yaklaşık 40 milyon dolar olan ihracat 2017'de 13 milyon dolara düşmüştür. 30 Ekim 2017 tarihinde, YİY'in önemli dönemeçlerinden biri olan *Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı* resmen açılmıştır. 2018'de Lanzhou Üniversitesi'nde *Azerbaycan Araştırma Merkezi* faaliyete geçirilmiş ayrıca YİY bağlamında Alat bölgesinde bulunan Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı'nın geliştirilmesi ile ilgilenmiş, bölgeye dair raporlar hazırlamıştır[53]. Azerbaycan, YİY kapsamında *Lapis-Lazuli Ulaşım Koridoru*, Hindistan-İran-Rusya'yı bağlayacak *Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru* ve *Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru* projeleri bağlamında stratejik geçiş güzergâhı haline gelmiştir[54]. KYG güzergâhlarından Orta Koridor tamamlanması ile Çin-Azerbaycan-Türkiye hattında sevkiyat süresini 10 güne inecektir. Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov, Çin'de gerçekleşen KYG Enerji bakanları toplantısına katılarak *ortak deklarasyon* imzalamıştır. ÇHC, pandemide Ermenistan'a gönderdiği sağlık malzeme kolileri üzerine *"Dostluğumuz Ağrı Dağı'ndan daha yüksek olsun"* ifadesi yazması, ilişkileri germiştir[55].

Günümüzde Azerbaycan'da farklı sektörlerde 100'den fazla Çinli şirket faal durumdadır. ÇHC'nin Azerbaycan'daki demiryollarına ilgisi Avrupa'ya uzanacak kesintisiz ve güvenli demiryolu ağı ve doğal kaynaklar dolayısıyladır. Çin bankalarının kredi vermedeki cömertliği ve ticaret hacminin Çin lehine seyri, Azerbaycan'ın ÇHC'ye ekonomik bağımlılığını arttırma riski taşımaktadır. ÇHC'nin Azerbaycan'da üniversite, kültür merkezleri veya Konfüçyüs Enstitüleri açması, kendi dil ve kültürünü yaymaya çalışması, Azerbaycanlı öğrencilere burs vererek Çin'de okumaya teşvik etmesi gibi hususlar, sadece ekonomik ilişkilerin değil, aynı zamanda politik ve toplumsal bir yayılma arzusunun göstergesidir[56]. Azerbaycan'ın iki ülke ilişkilerini geliştirmek istemesindeki en önemli faktör ise ÇHC'nin BM'nin 5 daimi üyesinden biri olmasıdır[57].

Tablo-1: *ÇHC'nin (Hong Kong ve Macau dahil) Azerbaycan'a İhracat-İthalatı (1.000 USD)* (***Kaynak**: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi)*

	1992	2000	2010	2020
İhracat	704,00	4.878,90	338.862,30	440.206,70
İthalat	285,00	23.099,90	588.355,00	1.415.188,00

Tablodan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan-ÇHC arasındaki ithalat-ihracat dengesi 1992 ve sonrası dönemde ÇHC lehine büyük değişimler göstermiştir. 2020 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın ÇHC'ye ihracatı ithalatına oranla neredeyse 3,5 kat daha azdır. Bu dengesizliğin önümüzdeki dönemlerde de artarak devam edeceği anlaşılmaktadır.

Gürcistan-ÇHC İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak ekonomik alanda olmak üzere artmıştır. Birçok Çin şirketi 2017'den itibaren Gürcistan'da büyük ölçekli projeler almıştır. Otel ve ticaret merkezleri inşasına odaklanan Çin şirketi Hualing Group, 2017'de Gürcistan'ın en büyük yabancı yatırımcısı olmuştur. Ocak 2017'de CEFC China Energy şirketi, Poti şehrindeki Serbest Sanayi Bölgesi hisselerinin % 75'ini satın almıştır. Kutaisi'de bulunan eski bir otomobil fabrikasının alanı ise serbest ticaret bölgesi olarak Çinli Hualing şirketine satılmıştır. 2017'de iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmış, bu anlaşma ile Çin pazarına Gürcü mallarının % 90'dan fazla vergiden muaf olarak girmesi sağlanmıştır[58].

Gürcistan Hükümeti, enerji kaynaklarının yenilenmesine ilaveten, yeni hidroelektrik santralleri kurmak amacıyla Çinli şirketlerle 30 yeni hidroelektrik santrali yapımı için anlaşma yapmıştır. 2017'de yapımına başlanan Gardabani termik santralinin ikinci bloğunun yapımı Çinli Tianchen Engineering Corporation-TCC'ye verilmiştir[59]. ÇHC, 2017 itibariyle, Gürcistan'ın en büyük 4. ticarî ortağı olmuş, 2019 yılı itibariyle

---

52 F. İsmailzade, *"China's relations with Azerbaijan"*, China and Eurasia Forum Quarterly, C.5/S.1, (2007), s. 30-31; S. Çolakoğlu, *"Çin'in Orta Asya ve Kafkasya Politikası"*, Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine, Bursa 2010, s. 415; S. Mardanov, *"Azerbaycan-ABD İlişkileri ve Azerbaycan'da ABD Algısı"*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 25, 191-193; Qasımova, *a.g.t.*, s. 7-8, 19 vd.

53 https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar (24.12.2020).

54 *"Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline"*, ULİSA, 10 Aralık 2020, s. 12.

55 https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar (24.12.2020).

56 Yılmaz, *a.g.m.*, s. 5276 vd.

57 R. Eyvazov, *"Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi"*, Bursa Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019, s. 34, 44, 46-47.

58 http://www.economy.ge/?page=news&nw=180&lang=en/(9.11.2021);http://www.sodip.org/cin-politikalarinin-kafkasyadaki-partneri-gurcistan/ (20.9.2021).

59 B. Bayramoğlu, *"Kafkasya'da Büyük Güçlerin Enerji Rekabeti: Gürcistan Örneği (2002-2016"*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sos. Bil. Enst., Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.22, 49, 73, 80-84; Gürcistan Ülke Raporu 2018, DEİK, Adana Ticaret Odası, s. 3-4, s. 11.

de ilk üç içerisine girmiştir. Gürcistan *tek Çin politikasına* ve *Tayvan'ı tanımama prensibine* uymakta, ÇHC ise Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemektedir[60]. ÇHC, Çin-Avrupa mesafesini yarıya indirecek potansiyele sahip Gürcistan'ı YİY'in önemli bir parçası olarak görmekte ve ilişkileri YİY çerçevesinde ilerlemektedir. ÇHC, Gürcistan'ın stratejik güzergâh olma potansiyeli sayesinde RF'yi ekarte edebilme şansına da sahip olmayı düşünmektedir[61].

Tablo-2: *Gürcistan'ın ÇHC'ye İhracat-İthalatı (Ocak-Eylül 2021, 1.000 USD) (**Kaynak**: Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi)*

Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
26.871,6	26.939,4	55.699,3	88.859,8	63.833,1	27.669,9	77.753,5
99.604,5	40.660,3	43.074,4	43.716,4	62.589,3	73.355,5	96.608,1

Ağustos	Eylül	Toplam
54.204,2	56.436,0	478.266,9
59.867,5	80.469,6	599.945,5

Tablo-3: *Gürcistan'ın ÇHC'ye İhracat-İthalat dengesi (Yıllara göre) (**Kaynak**: Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi)*

1.000 USD	2002	2010	2015	2020
İhracat	1.176,4	27.050,4	125.803,2	477.256,4
İthalat	8.717,4	335.160,0	587.298,9	709.078,8

Tablolardan da anlaşılacağı üzere ÇHC lehine ticaret hacmi daha fazla olan ülkelerden birsi de Gürcistan'dır. Geçmiş yıllarda gözlemlenen bu farkın önümüzdeki dönemde de devam edeceği öngörülmektedir.

Ermenistan-ÇHC İlişkileri

Ermenistan-ÇHC ilişkilerinin gelişmesindeki en önemli faktör ÇHC'nin 1915 olaylarına dair Erivan'a verdiği destektir. İki ülke arasındaki en büyük işbirliği projesi müşterek yatırım olan Shanxi Synthetic Rubber Group'tur. 2003'te bu şirket ile Ermenistan'ın Nairit LLC şirketi % 60'a 40 Çinliler lehine ortaklık kurmuştur[62]. ÇHC, Pekin'de 11 Mayıs 1999 tarihinde yapılan zirve ile Ermenistan'a 8 adet Typhoon taktik füze sistemi satmış, Ermenistan ordusu füzelerin kullanımı amaçlı Çinli subaylar tarafından eğitilmiştir. Füzelerden 4'ünün Karabağ'a yerleştirilmesine Bakü'de protesto gösterisi düzenlenmiş, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ÇHC'ye nota vermiştir[63].

ÇHC, Dağlık Karabağ'ın işgali hususunda 2008 yılında BM'de yapılan bir oylamada çekimser oy kullanarak tarafsız kalmıştır. Eğitim alanında 2008'de Erivan Brusov Devlet Diller ve Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde Konfüçyüs Enstitüsü ile 2018 yılında Çin-Ermeni Dostluk Okulu açılmış ve her yıl 15 öğrenci değişimi konusunda anlaşma yapılmıştır. 2012 sonrası ÇHC'de Ermenice eğitim veren kurumlarda artış yaşanmış, Ermenistan'a yüzlerce halk otobüsü ve 200 adet ambulans aracı bağışlamış, 350 Ermeni doktor, hemşire ve ambulans şoförü eğitmiştir[64]. İki ülke Ocak 2012'de askeri işbirliği anlaşması imzalanmış[65], ekonomik ilişkiyi artırmak için ortak serbest ekonomik bölgelerin kurulmasını kararlaştırmıştır. Erivan yönetimi 2013'te ÇHC'den 128 km menzili topçu roketleri satın almıştır[66]. ÇHC, ekonomik alanda Ermenistan'a 2015'te, 20 yılda geri ödenmek koşuluyla 25 milyon dolar kredi vermiştir. Ermenistan, ÇHC'den bir başka anlaşma ile de teknik yardım adı altında 9,6 milyon dolar borç almıştır. 2015 yılı verilerine göre ÇHC, Ermenistan'ın en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ikinci ülke olmuştur. Bu rakamlar 2018 yılı Ocak-Nisan dönemine göre %40 artmıştır. ÇHC, aynı yıl Erivan'da Ortaokul ve lise öğrencilerine Çince öğretmek amacıyla Doğu Avrupa ve Kafkaslardaki en büyük eğitim yatırımı olarak bilinen ve 650 öğrencisi olan bir Çin Okulu inşa etmiştir[67].

Mayıs 2019'da iki ülke vatandaşlarının vizesiz seyahatlerine dair bir anlaşma imzalanmış, anlaşma 19 Ocak 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2020 yılında Ermenistan'ın ihracatının % 11,4'ü ÇHC ile gerçekleşmiştir[68]. Ermenistan, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir kara devleti olup, ÇHC, YİY'in bölgeden geçecek güzergâhlarına odaklandığı söylenebilir. İki ülke uluslararası platformlarda birbirini desteklemektedir. Serj Sarkisyan döneminde ÇHC, Ermenistan'a 1,5 milyon dolarlık askeri yardımda bulunmuştur[69]. İki ülke arasında gelişen ilişkilerin uzun vadede başta RF olmak üzere Batı, Türkiye hatta İran lehine olmayacağı söylenebilir.

Kazakistan-ÇHC ilişkileri

1992 itibariyle ile diplomatik ilişki kuran iki ülkenin ilişkisi zamanla ekonomik temelli bir hal almış, ayrıca askeri ve siyasi alanlarda ilerleme kaydetmiştir. ÇHC Dışişleri Bakanlığı, 1993 yılında Kazakistan yönetimine sözde Uygur ayrılıkçılarına yardım ettiği iddiasıyla resmî protesto notası göndermiştir. Kazakistan-ÇHC arasında 1997'de enerji anlaşması imzalanmış, 2013 sonrası YİY bağlamında ilişkiler sürekli gelişmiştir. İki ülke 2011 yılında üç yıl süreli ve 1 milyar dolar değerinde swap anlaşması imzalamış, 2014'te bu miktar 14 milyar dolara çıkarılmıştır. 2014'te Kazakistan'da petrolün yarısından fazlasını Çin-Kazak şirketleri ortaklaşa çıkarmıştır. Kazakistan'da çıkarılan uranyumun 2014'te %55'i, 2016'da ise % 53,65'i ÇHC'ye ihraç edilmiş, Çin bir nevi Kazakistan'ın uranyum satış pazarı haline gelmiştir. Mart 2016'da tarım arazilerinin yabancılara 10 yerine 25 yıllığına kiralanabileceği kararı, ülkede haftalarca süren gösterilere sebep olmuş, tepkiler üzerine Hükümet

[60] G. G. Maçavariani, "*Gruziya-Kitay: politiçeskiye, ekonomiçeskiye i gumanitarnıye aspektı sotrudniçestva*", Vestnik RUDN, Seriya Mejdunarodnıye Otnoşeniya, S. 1, (2015), s. 142-143; M. A.Vorobyeva, "*Realizatsiya initsiativı OPOP na Yujnom Kavkaze*", Postsovetskiye İssledovaniya, C. 3/S. 8, (2020), s. 657; T. T. Allsen, Culture and Conquest in Mongol Eurasia, Cambridge University Press, 2001, s. 54; http://www.sodip.org/cin-politikalarinin-kafkasyadaki-partneri-gurcistan/ (20.9.2021).

[61] http://chinaplus.cri.cn/opinion/opedblog/23/20171219/67052.html/ (3.11.2021).

[62] https://tr.ert.wiki/wiki/Armenia%E2 %80%93China_relations/ 3.11.2021.

[63] N. Gül-G. Ekici, "*Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası*", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, C. 7/S. 1, (İlkbahar 2001), s. 376-380, 384, 391, not 51.

[64] Bozkuş, *a.g.m.*, s. 32 vd.

[65] https://tr.ert.wiki/wiki/Armenia%E2%80%93China_relations/ (3.11.2021).

[66] yerevan.am|YerevangotmedicalmaterialsfrompartnercityChongqing, China (archive.org)/ (1.10.2021).

[67] http://www.agos.com.tr/tr/yazi/22509/cin-ermenistan-iliskileri-gucleniyor/ (20.9.2021).

[68] http://hetq.am/en/article/128368/ (4.11.2021).

[69] http://www.agos.com.tr/tr/yazi/22509/cin-ermenistan-iliskileri-gucleniyor/ (20.9.2021).

yasanın yürürlüğe girmesini ertelemiştir. Haziran 2017 itibariyle Kazakistan'daki Çin yatırımları başta boru hatları, petrol rafinerileri, altın madenleri, otoyol ve demiryolları olmak üzere 42,8 milyar dolara ulaşmış, 50 milyar dolardan fazla bir meblağ da Kazakistan, ÇHC'den borç almıştır[70]. CITIC Group, Kazakistan'ın Altın Bank hisselerinin %60'ını satın almıştır. ÇHC açısından Kazakistan batıya açılma; Kazakistan açısından ÇHC ise çok yönlü dış politika argümanlarından biri olmuştur. ÇHC Kazakistan'a düşük kaliteli hazır mal ihraç ederken, Kazakistan'dan ham madde almaktadır. Kazakistan, son 30 senede ÇHC'ye rezervleri yüksek petrol sahalarına sahip olma hakkı vermiştir[71].

Doğu Türkistan'daki yaşananlar Kazakistan'da Çin karşıtlığını arttırmaktadır. Sosyal medyada yayılan ve ÇHC'nin Kazakistan'dan toprak talebini içeren bir video Kazakistan kamuoyunda sert tepkilere neden olmuştur. Kazak halkı YİY'i ÇHC'nin yayılmacı siyasetinin aracı olarak görmekte, kredi anlaşmalarının şeffaf olmaması ile Çinli müteahhit ve işgücü kullanımı şartı taşıyan ÇHC kredilerini protesto etmekte ve *dost olmayan ülke* olarak tanımlamaktadır. Kazakistan'da gelişen ticari ilişkilerin aksine ÇHC vatandaşlarına toprak satışı ve gettolaşmalarına izin verilmemektedir[72]. Çinliler, Kazakistan'da Kazak kızlarıyla evlenip, ev ve arazi almaktadır. Ülkenin bazı şehirlerinde yerleşim yerleri ve cadde isimleri Çinlileşmeye başlamıştır[73].

2.798 km uzunluğundaki *Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı*, *Atyrau ve Çimkent Rafinerisi*, *Aktau Plastik Fabrikası* ve *Moynak Hidroelektrik Santrali* gibi devasa inşaat projeleri Çinli şirketler tarafından inşa edilmiştir. ÇHC, altyapı, petrol ve doğalgaz başta olmak üzere Kazakistan'la nükleer enerji alanında da kapsamlı ilişkiler geliştirmiştir. Kazakistan'daki uranyum cevherini müştereken çıkarıp işleyebilmek için Kazakistan'ın Kazatomprom şirketi ile Çin'in Genel Nükleer Şirketi *Ulba-FA* isimli ortak nükleer yakıt fabrikası inşa etmektedir. ÇHC'nin *İpek Yolu Fonu* ve *Kazak Ulusal Yatırım Şirket*'i arasında 2016'da 2 milyar dolar sermayeli *Kazakistan-Çin Fonu* kurulmuştur. ÇHC, Kazakistan'ın finans sektörüne de girmiştir. Kazakistan'ın *Nurlu Yol* programı çoğunluğu YİY kapsamında sağlanan kredilerle inşa edilmektedir. Kazakistan'ın ÇHC'ye ihracatının çoğunluğu hammaddeden, ithalatı ise elektrik ve tekstil ürünleri başta olmak üzere tuğla ve trikotaj malzemelerinden oluşmaktadır. Hazar'daki enerji kaynakları, boru hatları ile ÇHC'ye taşınmaya başlanmıştır. İki ülkenin bölgenin güvenliği konusunda da ortak yaklaşımları bulunmaktadır. Kazakistan, ÇHC'nin *Tek Çin politikasını, terörizme karşı mücadelesini* ve ŞİÖ ile BM gibi uluslararası teşkilatlardaki siyasetini desteklemektedir[74].

Kırgızistan-ÇHC İlişkileri

Kırgızistan'ı 27 Aralık 1991'de resmen tanıyan ÇHC, 5 Ocak 1992 tarihi itibariyle diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kırgızistan ile ÇHC arasında tartışmalı sınır bölgelerinde çözüm bulmak amacıyla Ekim 1992'de *4+1* denilen bir çalışma grubu kurulmuş, 1996'da bu 5 bölgenin 4'ü üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 26 Ağustos 1999'da son tartışmalı Üzöngü-Kuuş'un bölgesinin % 70'i Kırgızistan'da kalmak üzere anlaşılmış, Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Kırgız muhalefeti tarafından eleştirilere muhatap olmuştur. Başlangıçta Kırgızistan'da emlak ve sanayi sektörlerine yatırım yapan ÇHC, 2005 itibariyle altyapı ve enerji sektörüne de girmiştir. Kırgızistan Adalet Bakanlığı verilerine göre ülkede, 2012'de *ulusal güvenliğe tehdit* olarak kabul edilen yasadışı 90 bin civarında Çinli yaşamaktaydı[75]. Kırgızistan ithalatında %21,9'lik pay ile ikinci sırada bulunan ÇHC[76], 2014 yılı itibariyle Kırgızistan'ın Narın eyaletinde ayakkabı fabrikası, Bişkek'te Kırgız-Çin traktör fabrikası ve Oş'ta çamaşır makinesi ve televizyon fabrikaları açmış, bu yolla Kırgızistan'a yoğun bir Çinli işgücü akını yaşanmıştır. 2015 verilerine göre Kırgızistan'da kayıtlı çalışan yabancının % 80'ini Çinlidir. ÇHC'nin Kırgızistan'a yaptığı doğrudan yatırım 2005 yılında 45 milyon dolardan 2015 yılı başında 984 milyon dolara ulaşmıştır[77]. 2016 itibariyle ÇHC'ye 1,8 milyar dolar borcu olan Kırgızistan, borcunu 10 yıl içinde 200 defa yapılandırmış, bu sürede toplamda 274,4 milyon dolar hibe almıştır[78]. 2017'de

---

70 Alperen, *a.g.m.*, s. 26-27. Bağımsız Doğu Türkistan hedefi olan teşkilatlanmalar Kazakistan'da yasaktır. Bkz. F. Mustanov, *"Çin Hak Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a yönelik Politikası (Rus, Türk ve Kazak Kaynaklarına Göre)"*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ensti. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 66 vd.)

71 İ. B. Gonca-E. Özdaşlı, *"Kazakistan'ın Dış politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi"*, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), C.V/S.1 (2016), s.151-153; Z. A. Salman-İ. Özbay, *"Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan"*, Asya Araştırmaları Dergisi, C.3/S.2, (2019), s. 321-322; https://ankasam.org/cin-dis-politikasinda-kazakistan/ (25.12.2020); Omonkulov, *a.g.m.*, s. 55-56

72 S. Lain, *"The Potential and Pitfalls of Connectivity Along the Silk Road Economic Belt"*, der. Marlene Laruelle, China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia, The George Washington University, Washington, D.C. 2018, s. 7; https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-inkazakhstan.html (8.1.2021); https://insamer.com/tr/kazakistandaki-cin-etkisi-ve-doguturkistan-acmazi_2322.html (8.1.2020);https://www.rferl.org/a/central-asian-landand-china/27711366.html(8.1.2021);https://www.rferl.org/a/Prospect_Of_Chinese_Farmers_Brings_Controversy_ To_Kazakh_Soil/1906896.html,(8.1.2021); https://www.reuters.com/article/uskazakhstan-president/kazakh-leader-delays-land-reform-yielding-to-protests-idUSKCN0XW1C5(8.1.2021); Omonkulov, *a.g.m.*, s.57-58.

73 Mustanov, *a.g.t.*, s. 66-68, 85-87

74 M. S. Erol-K. E. Çelik, *"Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan"*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 17/S. 2, (Kış 2017), s. 24; Bitabarova, *Unpacking Sino-Central Asian*, s. 149-173; Mustanov, *a.g.t.*, s. 59-60; Duran-Yılmaz, *a.g.m.*, s. 37-38; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 53 vd.-57; http://e-history.kz/en/contents/view/2162(8.1.2021); https://www.azernews.az/region/127948.html (8.1.2021).

75http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571.htm(8.1.2021); http://regnum.ru/news/kirghizia/ 1507337.html (8.1.2021); Salman-Özbay, *a.g.m.*, s. 324-325; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 75-76.

76 S. R. Karluk, *"Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler"*, International Conference on Eurasian Economies, (2011), s. 52-53.

77 M. T. Demirtepe-İ. A. Bozbey, *"Accommodation or Assimilation? Chinese Government Policies Toward Uyghur Minority"*, USAK Yearbook of Politics and International Relations, 5, (2012), s. 151-174; https://www.timesca.com/index.php/news/19611-kyrgyzstan-china-demands-toprotect-investor-after-locals-burnt-gold-processing-plant (8.1.2021).

78 Kırgızistan'da Çin sermayesi ile hayata geçirilmesi planlanan en büyük proje 7,2 milyar dolar tahmini bütçesi olan *Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu* projesi Kırgızistan'ın 2017 yılı GSMH'sinin % 97'sine eşdeğer olup, projenin hayata geçirilmesi için ÇHC'ye yüklü miktarda borçlanmayı gerektirmektedir. Bahse konu proje, onaylanmasına rağmen 2056 yılına kadar Kırgızistan ekonomisine net gelir sağlamayacağı düşüncesiyle Kırgız uzmanlar tarafından eleştirilmektedir. Proje hakkında detaylı bilgi için bkz. https://www.ritmeurasia.org/news--2019-03-08--chto-sulit-kirgizii-zheleznaja-dorogaiz-

YİY çerçevesinde iki ülke *işbirliği fonu* oluşturulması amacıyla bir araya gelmiş, 6 Haziran 2018'de ise *stratejik ortaklık anlaşması* imzalamıştır[79]. Kırgızistan, gümrüklerde yaşanan sıkıntıları çözmek amacıyla 17 Mayıs 2018 tarihinde *Avrasya Ekonomik Birliği* ile *Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması* imzalanmıştır[80]. Kırgızistan'da Aralık 2018'de *40 Çoro* adı verilen bir protesto yaşanmıştır. Bişkek'teki Hükümet konağı ve ÇHC büyükelçiliği önü ile Çin şirket ofislerinin etrafında günlerce protesto gösterilerinde bulunan gençler, işsizlik ve yoksullukta dünya sıralamasında nerdeyse lider olan ülkede çok sayıda Çinlinin çalıştırılmasına tepki göstermiştir. Bir diğer tepki çeken konu ise Doğu Türkistan'da toplama kamplarına atılan Kırgızlar olmuştur[81]. Ülke'de 2019'da inşaatına başlanması kararlaştırılan *Türkmen Gazı Boru Hattı* anlaşması da tepki çekmiştir. Kırgızistan'ın ÇHC ile ekonomik alanlarda işbirliği yapmakta[82], dış politikada Tayvan ile Tibet meselesinde Çin tezini kabul etmekte, Doğu Türkistan ile alakalı ülkede faaliyet yapılmasına izin vermemektedir[83].

Yapımı için kredi vermeyi teklif eden ÇHC'nin Kırgızistan'daki en iddialı iki projesi *Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu* ve *Kuzey-Güney Karayolu*'dur. ÇHC'nin ülkedeki en önemli enerji projeleri ise yenilenmesine 386 milyon dolar harcadığı *Bişkek Elektrik Santrali* ve 1,4 milyar dolar yatırım yaptığı *Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı D Akımı*'nın Kırgızistan'dan geçen 215 km'lik kısmıdır. ÇHC teknoloji şirketleri China Telecom ve Huawei ile Kırgızistan'ın KYG'nin *dijital merkezi* olması amacıyla *Taza Koom İnovasyon Programı*'na ortak olmuştur. Kırgızistan, ekonomik kalkınmasının devamı ve altyapı yatırımlarının finansmanı gibi konularda KYG'yi destekleyeceğini duyurmuştur. YİY bağlamında Kırgızistan'da gerçekleştirilmesi planlanan projeler, ülkeyi ÇHC'ye daha da bağımlı hale getirme riski taşımaktadır. Uluslararası finans kuruluşlarına göre Kırgızistan *aşırı borçlanma tehlikesi altında olan dünyadaki sekiz ülkeden biri*dir. Oş eyaletinde jeolojik keşif faaliyetleri yapan Çinli şirketler ile Şu eyaletinde altın ve bronz madenciliği işletilen Çin firmaları bulunmaktadır. Kırgızistan'ın Kara Balta ve Tokmak şehirleri yakınında iki petrol tesisi kuran ÇHC, Kazakistan ve Rusya'dan getirtilen hammaddeyi bu tesislerde işlemeyi planlamıştır. Kırgızistan, ÇHC için transit güzergâhlar ve tüketim mallarının toptan satış pazarı haline gelmiştir. ÇHC tarafından bir kısmı finanse edilen *Oş-Sarıtaş-İrkeştam* ve *Bişkek-Narın-Torugart* inşaatı çalışanlarının % 70'inin Çinli işçilerden, malzemenin ise % 60'ının ithal Çin mamullerinden olması Kırgız halkının tepkisini çekmiştir[84].

Özbekistan-ÇHC İlişkileri

Bağımsızlığının hemen sonrasında Özbekistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biri olan ÇHC coğrafi konumu dolayısıyla Özbekistan üzerinde kazanımlar elde etmeye çalışmış, bu gaye ile hibe, kredi ve finansal işbirliği gibi hususlarda anlaşmalar imzalamıştır. 2000'lı yılların başına doğru ÇHC-Özbekistan ilişkilerinde kara ve demiryolu anlaşmaları haricinde kayda değer bir gelişme yaşanmamış, Özbekistan'ın aynı yıl ŞİÖ'ye gözlemci olarak katılması ilişkilere ivme kazandırmıştır. Bölge devletleri arasında ÇHC'ye karşı en temkinli davranan ülke Özbekistan'dır[85]. İslam Kerimov'un 1996'da önerdiği Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesi güzergâhı, ray türü ve fizibilite konularındaki anlaşmazlıklar nedeniyle hayata geçirilmemiş, 2018'de projenin inşaatı konusunda prensip anlaşmasına varılmış, detayları üzerinde çalışma başlatılmıştır. Proje faaliyete geçtiğinde, Taşkent-Pekin hattındaki ulaşım kolaylaşacak, ÇHC, RF'ye ihtiyaç duymadan Özbekistan üzerinden Avrupa ve Orta Doğu'ya güvenli ve en kısa yolla bağlanmış olacaktır. Proje aynı zamanda Çin ürünlerinin Batı'ya teslimat süresini 7-8 gün de kısaltacaktır. Projenin RF'nin bölgedeki baskın gücünü kademeli olarak zayıflatacağı, ÇHC'nin RF merkezli demir yollarına bağımlılığını azaltacağı ve böylece Pekin'e hareket serbestliği kazandıracağı düşünülmektedir. Projenin denize kıyısı olmayan Özbekistan açısından önemi ise Çin-Pakistan-Türkiye limanlarına direkt ulaşma imkânı sağlamasıdır. ÇHC-Özbekistan ilişkileri 2012 yılında *stratejik ortaklık*, 2017'de ise *kapsamlı stratejik ortaklık* seviyesine yükseltilmiştir. ÇHC, 2013'te Özbekistan'la petrol, doğalgaz ve uranyum konularında 15 milyar dolar değerinde birçok anlaşma imzalamıştır. 2017'de iki ülke 23 milyar dolar değerinde 100 kadar anlaşma imzalamıştır[86].

Mayıs 2017'de gerçekleştirilen *Kuşak-Yol İşbirliği ve Ekonomi Forumu*, Özbekistan'ın ortaklık için niyetini açıkça beyan ettiği bir forum olmuştur. 2017 yılında Özbekistan-ÇHC ortak yapımı doğalgaz projesi faaliyete geçmiştir. Özbekistan'ın 2017'den itibaren birçok kalkınma projesinde Pekin'den gelebilecek mali desteğe ihtiyaç duyması ÇHC ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır. Mart 2018'de 2019 yılında demiryolu yapımı için yeni bir işbirliğinin hayata geçirileceği duyurulmuş lakin konuyla ilgili bir adım atılmamıştır[87]. ÇHC, Özbekistan'a yaptığı yatırımlar ile son 5 yılda ülkenin en büyük dış ticaret ortağı haline gelmiştir. Başta telekomünikasyon ve makine sanayi

kitaja-v-uzbekistan-41475 (8.1.2021); https://www.reuters.com/article/kyrgyzstan-china-investment/china-signs-deals-worth-3-bln-with-kyrgyzstanidUSL5N0H739G20130911 (8.1.2021).

79 https://24.kg/ekonomika/81094/ (8.1.2021); Omonkulov, *a.g.m.*, s. 74-75.

80 S. Peyrouse, "*Kyrgyzstan's Membership in the Eurasian Economic Union: A Marriage of Convenience?*", Russian Analytical Digest, 165, (17 March 2015), s. 11; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 70-71; Alperen, *a.g.m.*, s. 34.

81 Bişkek'te Doğu Türkistan kökenli Kırgız vatandaşlar *Çinli Kırgızları Koruma Komitesi* adlı bir stk kurmuş, tüm uğraşılarına rağmen resmi bir statü alamamıştır (https://www.youtube.com/watch?v=CC0s1ZHGXBE (8.1.2021); https://www.ozodlik.org/a/29640293.html (8.1.2021); https://www.ozodlik.org/a/29668479.html (8.1.2021); https://news.ru/v-mire/miting-protiv-kitajskoj-ekspansii-proshel-v-kirgizii/(8.1.2021); https://www. ozodlik.org/a/29629799.html/ (8.1.2021).

82 Fahri Solak, "*Kırgız Cumhuriyeti*", Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler), Ed.: A. Kara-F. Solak, İstanbul 2017, s. 150; E. Soltan, "*Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği*", Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayı, C. 7/S.4, (Kış 2001-2002), s. 193.

83 Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 120 vd.

84 L. Parkhomchik ve diğ., "*İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesi Çerçevesinde Çin-Kırgızistan Ticari-Ekonomik İlişkileri İçin Beklentiler*", Eurasian Research Instıtute, Weekly Analysis, No: 74, s. 1-2; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 74-75; Aydın, *a.g.t.*, s. 90-92.

85 Yücel, *a.g.t.*, s. 78-82; https://ankasam.org/ozbekistanin-dis-politika-onceligi-orta-asya-cumhuriyetleri/ (8.1.2021).

86 http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/ (8.1.2021); http://www.geopoliticalmonitor.com /russias-eurasian-union-a-bid-for-hegemony-4730 (8.1.2021.

87 Aydın, *a.g.t.*, s. 830 vd.

olmak üzere 70'ten fazla büyük, 500'den fazla da orta ölçekli Çin şirketi, Özbekistan'da faal durumdadır[88]. Özbekistan, Çin'e doğalgaz, petrol, uranyum ve pamuk satmaktadır. Ülkede enerji kaynaklarına dair araştırmaların çoğunu, CNPC şirketi yapmaktadır. Yabancı işçiye izin vermeyen Özbekistan, Çin mallarının yerli üretimi menfi etkileyebilir düşüncesiyle ülkede *serbest ticaret bölgeleri* kurulmasına izin vermemekte, Avrupa pazarına ulaşma hedefindeki ÇHC'nin ülkeyi sadece transit bölge durumuna düşürme ihtimali bulunmaktadır[89]. Özbekistan, ÇHC'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünü desteklemeye devam edeceğini, Tayvan ve Tibet'in ÇHC'nin ayrılmaz parçası olduğunu ve *Tek Çin* politikasına destek vereceğini deklare etmiştir. Buna karşılık ÇHC de Özbekistan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğünü desteklemeye devam edeceğini, platformlarda Özbekistan'a her alanda destek olacağını, sağlık, eğitim ve kültürel alanlarda da işbirliğini artıracağını beyan etmiştir[90].

Tacikistan-ÇHC İlişkileri

Denize çıkışı olmayan Tacikistan, ÇHC ile ticari-siyasi ilişkileri dolayısıyla stratejik bir konuma sahiptir. Tarım sektöründeki Tacik-Çin işbirliği, Tacikistan'dan ziyade ÇHC'nin çıkarınadır. ÇHC, Tacikistan'daki ihale ve projelerde Çinli vatandaşları istihdam etmektedir. 2006'da Tacikistan'da kayıtlı çalışan Çinli işçi 6 bin kişiyken bu sayı 2007'de 30 bine, 2011 ise 82 bine ulaşmıştır. Tacik toplumundaki tepkiler nedeniyle Tacik yetkililer sonraki yıllara ait verileri açıklamamıştır. Yüz binlerce Tacik'in gurbette çalışmak mecburiyetinde kaldığı bir dönemde ülkede on binlerce Çinli'nin iş bulması kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Detayları kamuoyuyla paylaşılmayan sınır sorunu çözümü müzakereleri sonucunda Tacikistan, 2011'de ülke borcunun bir kısmına karşılık topraklarının % 1'ini ÇHC'ye vermiş, bu durum halk tarafından protesto edilmiştir. Duşanbe yönetimi ülkenin ÇHC'ye yakın kesimlerindeki tarım arazilerinin hatırı sayılır kısmını uzun süreli Çinli yatırımcılara kiralama kararı almıştır. İlk olarak 2011'de 2 bin, 2012'de de 6 bin hektarlık arazinin Çin'e kiralanması onaylamıştır. Tacikistan, bir iddiaya göre 2016 yılında Hatlon eyaletindeki 15 hektarlık araziyi 49 yıllığına Çinli iki şirkete vermiştir. Hem kiraya verilen araziler hem de sınır anlaşması Tacik kamuoyunda ciddi tepkilere neden olmuştur. Soysal medyaya yansıyan yorumlardan Çin'e şüpheyle bakıldığı ve Çinlilerin bölgede artan varlığının tehdit olarak algıladığı görülmektedir[91].

Bağımsızlığından günümüze Tacikistan'ı yöneten İmamali Rahman, 2014'te KYG memorandumunu ilk imzalayan liderlerden olmuştur. Ortak bildiri ile iki ülke, demir ve karayolu ile doğalgaz boru hattı projelerinin ortaklaşa yapılmasında mutabık kalmıştır. İki ülke ayrıca siber suçlar ve terör başta olmak üzere, uyuşturucu kaçakçılığı gibi alanlarda istihbarat paylaşımını kabul etmiştir. Terörle mücadele bağlamında 2016 yılı başında ÇHC, Tacikistan, Pakistan ve Afganistan arasında ortak mücadele mekanizması kurmuştur[92]. İki ülke arasında Eylül 2014'te 470 milyon dolarlık ve üç yıl süreli swap anlaşması imzalamıştır. ÇHC, 2015'te ise Tacikistan'ın toplam yatırımlarının %58'ini karşılamıştır. ÇHC, 2016'da bir metal işleme fabrikasının yapımı için 200 milyon dolar nakit kredi ve yedi adet Çin-Tacik sanayi bölgesi yapımı için 500 milyon dolar borç vereceğini ilan etmiştir. Aynı yıl Afgan-Tacik sınırında 11 sınır karakolu için anlaşma sağlanmıştır[93].

Tacikistan'ın ÇHC'ye olan borcu 2016 itibarıyla toplam dış borcunun %53'üne tekabül eden yaklaşık 1,2 milyar dolara ulaşmıştır. Duşanbe yönetimi, 2016'da, ülkenin toplam dış borcunun yaklaşık % 80'ini oluşturan 2,8 milyar dolarlık bir borç anlaşması daha yapmıştır. Bu durumun devam etmesi halinde Tacikistan'ın ÇHC'den aldığı borçları geri ödemede ciddi sıkıntılar yaşayacağı söylenmektedir. IMF ve Dünya Bankası, Tacikistan'ı *dünyadaki borçlanma tehlikesi altındaki en riskli sekiz ülkeden biri* saymaktadır[94]. İki ülke ilişkileri 2017'de *kapsamlı stratejik ortaklık* düzeyine çıkmıştır. ÇHC, 2018 itibarıyla 2 milyar dolar üzerindeki yatırımıyla Tacikistan'ın en büyük yatırımcısı haline gelmiştir[95]. Tacikistan'ın en fazla borçlandığı ülke konumundaki ÇHC ile gelişen ilişkileri ülkeyi Çin sermayesine bağımlı hale getirmiştir. ÇHC, Duşanbe'nin elektrik ihtiyacını karşılamak üzere dört elektrik santrali (TES) inşası hususunda anlaşma yapmış, TES inşaatlarından Duşanbe-2'nin finansmanı için verdiği 331 milyon dolar kredinin geriye ödenememesine sayılmak üzere iki altın madeninin işletme lisansını Çinli Xinjiang Tebian Electric Apparatus Stock Co. Ltd'ye vermiştir[96]. Ülkenin en önemli kreditörü, enerji ve madencilik sektörlerindeki en büyük yatırımcısı olan ÇHC'nin Tacikistan'daki en büyük yatırım projesi 1.000 km uzunluğunda ve yıllık kapasitesi ortalama 25-30 milyar m³'lük *Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı D Akımı*'dır. ÇHC proje için 3,7 milyar dolar yatırım yapacağını açıklamıştır[97]. Bütün bu veriler YİY kapsamında gerçekleştirilen ekonomik ilişkilerin Tacikistan'ı bir çıkmaza sürükleme ihtimali yüksek olduğunu göstermektedir[98].

---

88 Omonkulov, *a.g.m.*, s. 81-83.

89 Alperen, *a.g.m*, s. 28-29.

90 Omonkulov, *a.g.m.*, s. 78-79.

91 Bitabarova, *Contested Views of Contested Territories*, s. 63-81; Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 135-139; Omonkulov, *a.g.m.*, s. 66 vd.; Alperen, *a.g.m.*, s. 31.

92 Xi Jin-ping, yaptığı konuşmaların hemen hepsinde "*Siber Büyük Güç*" ifadesine değinmiş, vatandaşlarını Huawei almaya teşvik etmiştir. Xi, başkalarının kontrolünde olan bilgi teknolojilerini tehlike olarak görmüş ve konu Huawei olunca bu teknolojiden şüphelenenleri pazar ilkelerine bağlı kalmaya davet etmiştir. Birçok ülkede 5G altyapısı inşa çalışmalarına girişen ÇHC, Huawei ile Pakistan ve Afrika arasında kablolu internet bağlantısı kurmuştur. ÇHC ayrıca kendi internet sansür sisteminin bazı kısımlarını İran, Tanzanya ve Vietnam gibi ülkelere aktarmaya başlamıştır. ÇHC'nin dijital alandaki çalışmalarının casusluk çalışmalarında kullanabileceğine dair ciddi endişeler bulunmaktadır. Bkz. https://www.fdd.org/analysis/2021/04/07/china-as-a-cyber-great-power/ (20.2.2022); Peyrouse, *Kyrgyzstan's Membership*, s. 11; Aydın, *a.g.t.*, s. 99-101.

93 Omonkulov, *a.g.m.*, s. 64-65.

94 https:// qz.com/1223768/(8.1.2021); https://www.economist.com/asia/2018/09/08/the-perils-of-chinas-debt-trap-diplomacy (8.1.2021). Omonkulov, *a.g.m.*, s. 65-66.

95 https:// eurasianet.org/tajikistan-turkmenistan-submit-chinese-capture(8.1.2021); http://www.xinhuanet.com/ english/2018-10/10/c_137521680.htm (8.1.2021).

96 http://avesta.tj/2017/12/25/tadzhikistan-i-kitaj-vedut-peregovory-o-stroitelstve-tets-fon-yagnob/ (8.1.2021).

97 https://www.azernews. az/region/125666.html(8.1.2021); Omonkulov, *a.g.m.*, s. 63-64.

98 https://d2071landvip0wj.cloudfront.net/b087-rivals-for-authority-in-tajikistan.pdf (8.1.2021).

Türkiye-ÇHC Diplomatik ve Ekonomik İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti, 1949 yılında Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) iç savaşı kazanması ile Tayvan adasına çekilmek zorunda kalan Gomindang Partisi'ni Çin'in resmi temsilci olarak tanımaya devam etmiştir. Türkiye 4 Ağustos 1974 tarihinde ÇHC ile resmi diplomatik ilişki kurmuş, Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti ile ilişkilerini ise temsilcilik düzeyine çekmiştir. ÇHC ile Türkiye arasındaki ticaret tek taraflı artmış ve günümüzde 1/11 oranında (yıllık 40 milyar dolara yakın) ithalat-ihracat açığı ÇHC lehine bir durum ortaya çıkmıştır. ÇHC, Türkiye'de dilediği yerde konsolosluk veya Konfüçyüs enstitüleri açabilirken, Türkiye'nin 30 milyondan fazla ırk ve dindaşının yaşadığı Doğu Türkistan'da ne konsolosluğu ne de Çin'in herhangi bir bölgesinde Yunuş Emre Enstitüsü yoktur. ÇHC'nin Ankara'da büyükelçilik ve İstanbul'da başkonsolosluk temsilciliklerine mukabil Türkiye'nin Pekin'de büyükelçiliği ve Şangay, Hong Kong ve Guanco'da[99] başkonsoloslukları olmasına rağmen Doğu Türkistan'da herhangi bir temsilciliği bulunmamaktadır. Mütekabiliyet esası ÇHC ile olan ilişkilerde göz ardı edilmiş, ÇHC, PKK terörü, sözde Ermeni Soykırımı, Kıbrıs veya FETÖ gibi hususlarda uluslararası alanda Türkiye'den yana herhangi bir tavır almamıştır. 2015 yılı Ekonomi Bakanlığı verilerine göre ÇHC ile yapılan toplam dış ticaret açığı 22,4 milyar dolar Türkiye'nin aleyhinedir. TÜİK 2019 yılı verilerine göre ÇHC ile yapılan toplam dış ticaret açığı 15.90 milyar dolar Türkiye'nin aleyhine devam etmektedir. Son veriler ise açığın daha da büyüdüğünü göstermektedir. Her ne kadar ekonomik ilişkilerin *kazan kazan* prensibi üzerinde devam ettiği iddia edilse de işin aslı Türkiye aleyhine gelişen ve dış ticaret açığı veren bir durum yaşanmaktadır. Bu durum Türkiye'nin ülke dış ticaret açığının 1/3'ünden fazlasına tekabül etmektedir. Bu yönüyle ÇHC ile ekonomik ilişkinin Türk ekonomisine yük olduğu söylenebilir. YİY kapsamında tren ulaşımının başlaması ile de Türkiye ayrı bir risk ile karşı karşıya kalmıştır. Bilindiği üzere Türkiye'nin ihracatının neredeyse % 50'si AB ülkeleri ile olup, ihraç ürünlerinde en büyük rakip ÇHC'dir. Bir anlamda YİY'i desteklemek, neredeyse hiçbir alanda rekabet edemeyeceği en büyük rakibine en büyük pazarını kendi üzerinden ulaştırmak anlamı taşımaktadır. Türkiye, ÇHC'den uluslararası teşkilatlarda arzu ettiği desteği görememiştir[100].

ÇHC'nin ICBC (Industrial and Commercial Bank of China) bankası 2015 yılında Tekstil Bank'ın % 92,82 hissesini satın alarak *ICBC Turkey Bank* adını vermiş ve yönetim kurulunun tamamını Çinlilerden oluşturmuştur[101]. Çinli HT-SAAE şirketi Türkiye'de Amerika'ya ihracat yapabilmek amacıyla *HT Solar Enerji* adında % 100'ü kendisine ait bir şirket kurmuş[102], iç piyasada da rakipsiz görünen şirket bu sayede ABD yaptırımlarını kırmayı başarmıştır. 2018 yılında Trendyol (DSM Grup)'un % 86,5 hissesi *alibaba.com* (Singapore E-Commerce Private Limited) tarafından satın alınmış ve ismi değiştirilmeden kullanılmaya devam etmiştir. Piyasa de tek hâkim sektör haline gelen şirket, küçük işletmelere yaşama şansı tanımayacak durumdadır. Türkiye, Mart 2023'te Asya Altyapı Yatırım Bankası'ndan 3,8 milyar dolar kredi almış[103], kredi şartları ve kullanım şekli kamuoyu ile paylaşılmamıştır. 2021 yılında ÇHC Merkez Bankası ile toplamda 6 milyar dolar swap anlaşması yapan Türkiye'nin bu miktarın nerelerde kullanıldığı veya kullanılacağı bilinmemektedir. Yapılan basın açıklamasında anlaşma ile belirlenen paranın 15 Haziran 2021 tarihi itibariyle TCMB hesaplarına girdiği ifade edilmiştir[104].

Tablo-4: *Türkiye-ÇHC dış ticaret verileri (2010-2019)* (**Kaynak**: TUİK)

Yıl	Dış Ticaret Açığı
2010	14.911.630,97
2011	19.227.019,42
2012	18.461.986,56
2013	21.085.020,00
2014	22.057.171,27
2015	22.458.666,44
2016	23.113.388,80
2017	20.434.357,78
2018	17.803.938,81
2019	16.401.401,54
10 Yıllık Toplam	195.954.581,59
Yıllık Ortalama	19.595.458,159

99 Dışişleri bakanlığının resmi sitesinde bu şekilde yer almasına rağmen şehrin adının okunuşu *Gunagcu* genel kabul görmüş pinyin latinizasyonu *Guangzhou* şeklindedir.

100 https://www.researchgate.net/publication/332704406/ (23.7.2019).

101 ICBC Turkey Bank Anonim Şirketi 31 Mart 2023 Tarihinde Sona Eren Hesap Dönemine Ait Konsolide Finansal Tablolar ve Sınırlı Denetim Raporu.

102 HT-SAAE şirketi, 1956'da kurulmuş ve ÇHC'ye ait bir kuruluş olan *China Aerospace Science Technology Corporation*'ın (CASC) bünyesinde yer alan teknoloji şirketidir. Bkz. https://htsolar.com.tr/ (9.4.2024)

103 Türkiye'deki Çin yatırımlarının toplamı 5,11 milyar dolardır. Dünya çapında 1,368 trilyon dolar yatırımı olan ÇHC bu yönüyle düşünüldüğünde Türkiye'ye yapılan yatırımların azlığı dikkat çekicidir. Bu haliyle 11. yılına giren YİY'in Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu net bir şekilde görülecektir. Bkz. https://www.politikyol.com/turkiye-cin-iliskileri-ankaranin-hayalleri-ve-karsilanmayan-yatirim-beklentileri/ (9.4.2024)

104 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-24 (9.4.2024)

Grafik-1: *Türkiye'nin dış ticaret pazarları*

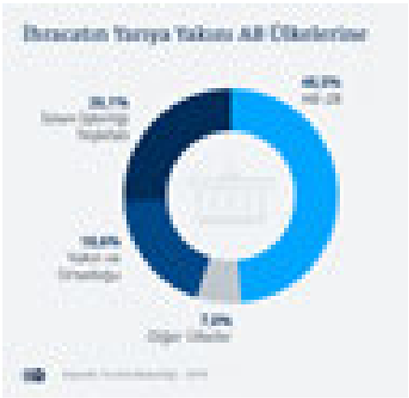

Türkmenistan-ÇHC İlişkileri

1992 yılında ilişkileri başlayan ÇHC, enerji kaynaklarının zenginliği dolayısıyla Türkmenistan'a özel önem vermiş ve *daimi tarafsızlık politikasını* desteklemiştir[105]. Türkmenistan, ÇHC ile ikili ilişkilerini 2013 yılında *stratejik ortaklık* düzeyine taşımış, lakin KYG mutabakat zaptını imzalamamıştır. *ŞİÖ* ve *Asya Altyapı Yatırım Bankası*'na kurucu üye olan Türkmenistan bu sayede ÇHC ile enerji, üretim, ulaşım ve altyapı gibi alanlarda işbirliği yapmaktadır[106]. ÇHC, doğalgaz rezervleri bakımından dünyada 4. sırada olan Türkmen gaz sanayiine son 10 yılda 8 milyar dolar civarında yatırım yapmış, ayrıca açtığı kredilerle 1.800 km²'lik bir gaz boru hattı inşa etmiştir. 2038 yılına kadar süresi olan Çin-Türkmen ikili gaz anlaşması gereği günümüzde Türkmenistan gazının en önemli alıcısı ÇHC olmuştur. 2009'da Türkmen gazını RF'ye ulaştıran *Devletabad-Darialık Boru Hattı*'nda meydana gelen patlama yüzünden büyük zarara uğrayan Türkmenistan, alternatif boru hattı olan *TAPI* için Afganistan, Pakistan ve Hindistan'la anlaşma imzalamıştır[107]. Aynı yıl *Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı* hizmete girmiş, böylece Türkmenistan ve Özbekistan'dan ÇHC'ye doğalgaz ihracatı başlamıştır. Türkmenistan'ı ÇHC'nin en büyük gaz tedarik eden ülkesi haline getiren olay Galkınış'tan ÇHC'ye gaz ihracatının başlaması olmuştur[108].

Türkmenistan-ÇHC ticaret hacmi 2017 yılı itibariyle 7 milyar dolara dayanmış, Kazakistan üzerinden demir yolu ile ÇHC'ye bağlanan Türkmenistan[109], doğal gazının 29,4 milyar m³'ünü 2016'da ÇHC'ye ihraç etmiştir[110]. Bağımlılığın farkına varan Türkmenistan, Dışişleri Bakanı Raşid Meredov, 1 Kasım 2019'de Taşkent'te düzenlenen ŞİÖ Zirvesi'nde, Türkmenistan'ın üye devletlerle sürdürülebilir enerji konusunda çok yönlü iş birliğine hazır olduğunu açıklamıştır[111]. ÇHC'ye 2014'te 25 bcm'lik gaz ihracatı yapan Türkmenistan, ihracatını 2015'te 40 bcm'ye, 2020'de 65 bcm'ye çıkarmasına rağmen istediği kârı elde edememiştir. Türkmenistan'ın gelirlerine *Orta Asya-Çin Boru Hattı*'nın inşası ve Galkınış gaz alanındaki çalışmaların finansmanı borçları dolayısıyla Çin Ulusal Petrol Şirketi el koymuştur[112].

Tablo-5: *Yeni İpek Yolu güzergâhındaki ülkelerinin ÇHC ile ithalat-ihracat dengesi (USD)*[113]

	Yıl	İhracat	İthalat	Fark	GSYH
Azerbaycan	2022	72.763.700	2.086.286.200	-2.013.522.500	78.721.058.824
Ermenistan	2022	907.470.000	479.530.000	427.940.000	19.513.474.648
Gürcistan	2023	310.873.140	1.329.100.510	-1.018.227.370	30.500.000.000
İran	2022	6.353.700.000	9.326.550.000	-2.972.850.000	413.493.207.349
Kazakistan	2023	10.778.388.308	8.355.156.780	2.423.231.528	261.418.300.000
Kırgızistan	2023	80.446.343	5.353.257.336	-5.272.810.993	13.980.600.000
Özbekistan	2022	2.511.181.300	6.427.708.089	-3.916.526.789	80.391.853.887
Tacikistan	2022	373.780.000	2.196.810.000	-1.823.030.000	10.492.123.388
Türkmenistan	2022	10.313.560.000	860.550.000	9.453.010.000	56.542.857.143
Türkiye	2023	3.305.684.892	44.980.184.376	-41.674.499.484	1.118.593.000.000

Tablodan da görüleceği üzere Yeni İpek Yolu güzergâhındaki devletlerle ithalat-ihracat dengesizliği, Kazakistan, Türkmenistan ve Ermenistan hariç, açık ara ÇHC lehinedir. Kazakistan ve Türkmenistan'ın artıda olmasının sebebi hatırı sayılır gaz ve petrol ihracatından kaynaklanmaktadır. ÇHC'nin Ermenistan ile ilişkileri ayrı bir stratejinin sonucu olup, dünya üzerinde nadir ülkelerden biri olma özelliği de taşımaktadır. Türk Dünyasını kendisine bağımlı hale gelmesi ve zikredilen coğrafyayı arka bahçesi gibi kullanma arzusunda olan ÇHC'nin Ermenistan ile ilişkilerinin etraflıca değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Durum Değerlendirmesi

Yeni İpek Yolu Ortak Kuşak güzergâhının geçtiği ülkeler (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye) birçok zorlukla mücadele edip varlıklarını sürdürme çabasındadır. Zikredilen devletlerin birçoğunun uluslararası pazarlara uzak ve

[105] Yessirkepov, *a.g.t.*, s. 140-142.

[106] http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/10/c_136354252.htm (8.1.2021); Omonkulov, *a.g.m.*, s. 84-85.

[107] F. D. Ekinci, *"Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme"*, Alternatif Politika, 11/1, (2019), s. 37-38.

[108] Omonkulov, *a.g.m.*, s. 51.

[109] https://www.azernews.az/region/123164.html (8.1.2021); http://turkish.china.com/news/china/543/ 20180730/1344322.html (8.1.2021).

[110] Köse, *a.g.m.*, s. 260-261; M. M. Arslan, *"Türkiye'nin ve Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme"*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2019, s. 97.

[111] Aylık Bülten, ORASAM, S.32, (Kasım-2019), s. 8.

[112] İsa Burak Gonca, *"Enerji Güvenliği Çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'daki Jeo-ekonomik Çıkarlar"*, Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2017, s. 52-57.

[113] www.stat.gov.az; https://data.worldbank.org/; www.stats.gov.cn; www.geostat.ge; https://stat.gov.kz/en; https://www.stat.kg/en/; www.stat.uz/en; tuik.gov.tr (4.4.2024)

denizlere doğrudan çıkışlarının olmaması (Türkiye ve Gürcistan hariç) dünya ekonomisine entegrasyonlarını zorlaştırmıştır. Ayrıca güzergâh üzerindeki devletlerin farklı alanlarda mevcut birçok sorunu zaman içerisinde çözülmeye çalışılmışsa da arzu edilen sonuç alınamamıştır. Bölge devletleri doğal zenginlikleri yanında Afganistan, ÇHC, Hindistan, İran, Pakistan ve RF'ye komşu olmaları nedeniyle bölgesel ve uluslararası güçlerin ilgi alanına girmiştir. Bu bağlamda devlet liderleri, bilhassa ABD, RF ve ÇHC arasında denge siyasetine önem vermekte, buna mukabil başta ÇHC olmak üzere bölgeyi etkileme siyaseti güden güçlere karşı halklar nezdinde tepkiler yaşanmaktadır.

Önümüzdeki dönemde de bölge ülkelerinin ABD, AB başta olmak üzere Batı ile olan ilişkilerini RF ve ÇHC ile ilişkileri belirleyecektir denilebilir. Bölgenin enerji kaynakları yanında pazar olma potansiyeli dikkatlerin bölgeye çevrilmesine neden olmuştur. ÇHC, bölgedeki problemli alanlarda sıkıntıların çözümünden yana tavır almak yerine ekonomik, siyasi, askeri ve stratejik çıkarlarını koruma politikalarını uygulama yönünde bir siyaset takip etmektedir. Zikredilen coğrafyada ÇHC'nin *KYG*, RF'nin *Avrasya Ekonomik Birliği*, ABD'nin ise petrol ve doğalgaz şirketleri yanında askeri imkânları ile alternatif iletim projeleriyle etkin güç olmaya çalıştığı görülmektedir. ÇHC, bir taraftan bölgenin enerji kaynaklarına ulaşmada etkili ticaret ve yatırım ilişkileri kurmuş, diğer taraftan bölgeyi Çin'e bağlayacak ulaşım ve boru hatları yapmış, dahası *yumuşak güç* olarak ifade edilen, Konfüçyüs Enstitüleri, göçmen işçi, işletmeler, burslu öğrenci kabulü gibi muhtelif alanlarda da etkili bir siyaset hayat geçirmiştir. Bölgenin etnik, dini, siyasi ve ekonomik sorunlar bakımında problemli hali, bölge devletleriyle ÇHC'yi, zoraki de olsa, birlikte hareket etmeye itmektedir. ÇHC bir nevi *tarafsız taraf* olarak bekle-gör siyaseti gütmektedir.

Ekonomik ve siyasi sıkıntıları yanı sıra altyapı sorunlarını çözmek isteyen bölge devletleri, bu konuda dış dünyadan umduğu yardımı alamamıştır. Altyapı ve entegrasyon bakımından birçok eksiği olan bölge devletleri, eksikliklerini tamamlamak adına YİY'i kurtarıcı olarak görmüş, alınan kredilerin geri ödenmesinde yaşanan sıkıntıların çözümünde ÇHC'nin tutumu bölge devletlerini kuşkulandırmıştır. Önümüzdeki süreçte ÇHC'nin kazanımları, gelişen ilişkilerden çok daha fazla kârlı çıkabileceği hatta bölge ülkelerinin egemenliklerini tehdit edebileceği bir yöne evrilme riski taşımaktadır. *Borç Tuzağı* olarak ifade edilen bu sarmalın, ticari ilişkilerde tedbirli olunmadığı takdirde, bölge devletleri aleyhine ya toprak satışı ya da stratejik işletmelerini bilabedel ve uzun süreliğine ÇHC'ye devredecekleri bir döngü oluşturma potansiyeline sahiptir.

ÇHC'nin bölgede izlediği ekonomik yatırımlar ve bölge devletleriyle kurduğu bağımlılık durumuna bölge halkları (Ermeni toplumu hariç) şüphe ile yaklaşmaktadır. ÇHC'nin sınır anlaşmalarına rağmen yayılmacı bir siyaset takip ettiği, bununla bağlantılı olarak hâlâ daha bölge devletlerinin topraklarında gözü olduğu algısı güncelliğini korumaktadır. ÇHC'nin yumuşak güç politikalarının tek taraflı bir çıkara matuf olması veya Çinli şirketlerdeki kötü çalışma koşulları ile Çinli göçmen işçilerin sebep olduğu işsizlik problemleri Çin'e karşı bölge halkının hem tepki göstermesine hem de Çin'e karşı şüphe duymasına neden olmaktadır. ÇHC'nin bölgeye yönelik siyasetinde değişikliğe gitmemesi veya Doğu Türkistan sorununu çözmemesi durumunda bölge devletlerinin kendilerine korumak adına alternatif ilişki konseptleri geliştirmesi beklenebilir. Mevcut halin bu şekilde veya ÇHC lehine artarak devam etmesi durumunda önümüzdeki 5-10 yıllık sürede Çin yayılması hızlanacak, bu durum uluslararası aktörlerin bölge üzerinde yeni aksiyonlar almasını beraberinde getirecektir.

1991 sonrası ortaya çıkan boşluk yanında ÇHC'nin dünyanın üretim üssü haline gelip yeni pazarlara, enerji ve hammadde tedarikine ihtiyaç duyması yeni arayışları beraberinde getirmiştir. ÇHC, bilhassa 2013 sonrası resmen açıklanan KYG ile ürettiğini en az maliyetle ve en kısa sürede pazarlara ulaştırma yanında hammadde ve enerji ihtiyacını karşılama yönünde stratejik öneme sahip bölge ülkeleriyle asimetrik ilişkiler kurmaya başlamıştır. ÇHC'nin temel siyasi argüman olarak kullandığı içişlerine karışmama, toprak bütünlüğüne saygı, terörle mücadele ve istihbarat paylaşımı yanında ekonomik ilişkilere odaklanma stratejisinin sürdürülebilirliği ise tartışılır hale gelmiştir. ÇHC'nin, Afrika, Arktik, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu, Latin Amerika, dijital dünya ve Uzay'da olmak üzere, ekonomi odaklı politikalarının tek taraflı çıkarlara matuf olması gibi birçok sebep kendisine karşı bölgesel ve küresel yeni tepkiler ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir.

Öneriler

Bölge ülkelerinin ÇHC ile ekonomik ilişkileri ÇHC lehine (Ermenistan-Kazakistan-Türkmenistan hariç) gelişme göstermesine rağmen aradaki farkın nasıl kapatılacağına dair görünürde herhangi bir plan-proje yoktur. Dahası bu açığın kısa sürede dengelenebileceği de öngörülmemektedir. Kurulan sistem sadece ÇHC lehine işler hale getirilmiş durumdadır. Bu dengesizliğin ortadan kaldırılması, bölge ülkelerindeki küçük sanayi işletmelerinin kapanmaması, üretimin sekteye uğramaması ve bununla ilintili olarak işsizliğin artmaması ÇHC ile olan ekonomik ilişkilerde bağımlılığı azaltıcı tedbirler alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda yerli üretimi ve yerli tüketimi teşvik etmek ve gerekli alanları desteklemek yanında, bilhassa Türkiye için tekstil gibi dış ticaret pazarında önemli yer tutan kalemlerde ÇHC'den ithalatı sınırlayıcı tedbirler alınmalıdır. Tarımda, sanayide ve küçük işletmelerde üretimde kendisine yeter bir toplum ortaya çıkarmadan ÇHC ekonomisiyle başa çıkmak zor görünmektedir. Bu bağlamda ekonomistlerin konuyu etraflıca tartışması, sorunların çözümüne dair fikirler üretmesi ve uygulanması için siyasi erkin adım atması zorunlu hale gelmiştir. ÇHC'nin bölgede bilhassa madenlere ilgisi etraflıca değerlendirilmeli, stratejik madenlerin Çin'e satılmamasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi ülkelerin milli üretimlerini korumak adına aldığı tedbirler bu hususta incelenmeli, benzer adımlar atılmalıdır. Bölgenin bu süreçte en önemli avantajı jeopolitik konumu olacaktır. Türkiye özellikle bölge ülkeleri ile olan tarihsel ve kültürel yakınlığı sayesinde yeni dönemin başat

aktörleri arasına girebilir. Önümüzdeki süreçte bölgenin yeni bir mücadele sahasına dönme ihtimali üzerinde ciddi olarak düşünülmeli, istikrar ve güvenliği bozacak olumsuzlukların ortadan kaldırılması adına adımlar atılmalıdır.

ÇHC'nin *YİY* kapsamında ürün ihracatına ve hammadde ithalatına yönelik şartnameler hazırlanmalı, hazırlanmış olanlar günün şartlarına göre yeniden revize edilmelidir. Bu anlamda *YİY*'in geçtiği ülkelerin ekonomilerini sömüren değil, karşılıklı ihraç ürünlerini satabilecekleri bir yapı kurulmalıdır. ÇHC'nin girişimin geçtiği ülkelerde iş yapan fabrikaları satın alması ve buralarda kendi halkına istihdam sağlaması etraflıca incelenmeli, ekser çoğunluğunu Çinli işçilerin oluşturduğu fabrikaların çalıştırılmasının önüne geçilmelidir. Daha ucuz olduğu düşüncesiyle her şeyi ÇHC'de imal etmek yerine bölge insanının istihdamını önceleyen projeler geliştirilmelidir. Ekonomisi etkilenen ve Çin'in ucuz hammadde tedarik ettiği, buna mukabil kalitesiz ürünlerini ihraç ettiği birer pazar halinden kurtarılması adına YİY'in geçtiği ülkelerle entegre üretim, ihracat ve ithalat konuları bir bütün halinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda YİY'e bir şekilde taraf olan ülkelerin bir araya gelerek çalıştaylar yapması ve çıkan sonuçların ilgili ülkelerin tamamının lehine olacak şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda konu her anlamda ve her alanda tartışılmalı, sempozyum, konferans, kongreler düzenlenmeli, tv ve radyo programları yapılmalıdır. YİY ile ilgilenecek bir *başkanlık* veya *enstitü* kurulması ve bu birim üzerinden faaliyetler bir bütün halinde takip ve değerlendirilmelidir. YİY, ÇHC'yi sadece ihracat yapan ülke konumundan, her ülkenin bir pazarı haline de getirilmelidir. ÇHC'nin başta Türkiye olmak üzere yap-işlet-devret modeli ile destek verdiği projelerde kendi üretimini kullanma ve kendi işçisini istihdam etme şeklindeki uygulamalarına ciddi sınırlandırmalar getirilmeli, projelerin milli kaynaklarla yapılmasına öncelik verilmelidir. ÇHC'nin dış ülkelerde istihdam sağladığı vatandaşlarına, o ülkelerin vatandaşlığına geçmesi etraflıca değerlendirilmeli, demografik yapıyı değiştirecek işlemlere dair prosedürler gözden geçirilmelidir.

Merkezine ÇHC'nin yerleştiği bölge ile ilişkilerin sağlıklı yürümesi adına Türkiye'nin bölge ile mevcut ilişkilerinin daha da artırılarak devam ettirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda en önemli husus Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü ve Zengezur geçidinin kullanıma açılması olacaktır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın daha etkin hale getirilmesi, bölgede farklı stratejik ilişkilerin geliştirilmesine olumlu yönde etki edecektir. Öğrenci değişimleri, bölgesel ortak basitleştirilmiş gümrük anlaşmaları, askeri anlaşmalar veya ekonomik girişimler ilişkileri daha ileri seviyeye taşıyacaktır. Ukrayna-Rusya savaşı bölgeyi ÇHC'nin etkisini artıracağı bir alana çevirmeden, gerekli tedbirler ivedilikle alınmalıdır. Ayrıca YİY kapsamında çıkabilecek anlaşmazlıklar veya güvenliğin sağlanması hususunda ÇHC'nin ortaya atabileceği teklifler (askeri üs kurma veya konuşlandırma... gibi) etraflıca değerlendirilmeli, anlaşmazlıkların çözümüne dair yönetmelikler hazırlanmalıdır. ÇHC'nin kendi ülkesinde kurmayı teklif ettiği uluslararası mahkeme fikrinin bir üst mahkeme süreci olmaması ve mahkemelerin tarafsız olamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Çin ekonomisinin çökmesi durumunda irtibatlı her ekonomiyi de sarsabileceği öngörülüp, ÇHC'ye bağımlı bir ekonomik sistemden uzak durmak tercih edilmelidir. Hülasa Türk Dünyası-ÇHC ilişkileri ÇHC'nin ABD ile yaşadığı aynen *ticaret savaşlarında* olduğu gibi diploması ile mümkün olabilecek, yalnızlaşan ÇHC, bölge devletlerini müttefik yapamasa da, karşısına almak istemeyecektir. Bilhassa Türk Dünyası-ÇHC ilişkilerinde ihracat-ithalat dengesizlikleri daha çok gündeme getirilmelidir. Bölgeye yerleşen, ev-arsa, arazi satın alan, vatandaş olan, ticari işletme kuran her Çinlinin amaç ve hedefleri etraflıca analiz ve takip edilmelidir.

Yeni Dünya düzeninin hızlı bir şekilde kurulmaya çalışıldığı günümüzde herkese hak olanın Türk Dünyası ve dahi Türk milleti için de hak olduğunu hatırdan çıkarılmamalıdır. Türk Dünyasının fiziken birleştirilmesi sağlanmalı, *yeni dünya düzeninde* hak ettiği yeri almalıdır. Yeni gelişmelere ayak uydurabilmenin yolu ise stratejik girişim ve projelerden geçmektedir. Bu bağlamda asırladır sömürülen, dini, milli ve kültürel asimilasyona maruz kalan Türk Dünyasının yeniden ayağa kalkmasının yolu, aynen ÇHC'nin ŞİÖ, RF'nin Bağımsız Devletler Topluluğu, Arapların Arap Ligi, Avrupa'nın AB, Güneydoğu Asya ülkelerinin ASEAN, Afrika'nın Afrika Forumu ve ABD'nin pax-Amarikana tarzı bir örgütlenmeye gitmesiyle mümkün olabilecektir. Bunun da tarihi adı da, coğrafi temelli, *Turan Birliği* olmalıdır. Şayet Turan Birliği; Macaristan puştalarından Asya-Pasifik'e uzanan bu coğrafyada bir birlik oluşturabilirse, Doğu Türkistan, Güney Azerbaycan, Musul-Kerkük-Süleymaniye, Suriye Türklüğü, Kıbrıs, Batı Trakya, Kırım ve RF'deki Türk unsurlar insanca yaşama şansına sahip olabilecek, zikredilen bölgelere huzur, asayiş ve istikrar gelebilecektir. Bu durum sadece Türklerin huzuru için değil Dünya barış ve huzuru için de önem arz etmektedir.

Kaynakça

Makale ve Kitaplar

"*Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*", **ULİSA**, 10 Aralık 2020, s. 1-42.

Abdyldaeva Salman, Zyinat-Özbay, İsmail; "*Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan*", **Asya Araştırmaları Dergisi**, C.3/S.2, (2019), s. 317-332.

Açıkalın, Oğuzhan; "*Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Güç Mücadeleleri*", Kadir Has Üniv. Sos. Bil. Ensti., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009.

Allsen, Thomas T.; **Cultureand Conquest in Mongol Eurasia**, Cambridge University Press, 2001.

Alperen, Ümit; "*Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası*", **Bilge Strateji**, C. 10/S. 19, (Güz 2018), s. 17-38.

Altun, Serdar; "*Çin'in Barışçıl Gelişme Söylemi'nin İmkân ve Sınırları: Afrika Örneği*", Turkish Studies, Vol. 14/Issue. 3, 2019, s. 249-275.

Ametbek, Dinmuhammed; "*Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu*", **ANKASAM**, e-Rapor No: 06, (Eylül 2018).

Arslan, Muhammed Murad; "*Türkiye'nin ve Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*", Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisan Tezi**, Ankara 2019.

Asker, Ali-Aliyeva, Sevinç; "*Türkiye Dış Politikasında Güney Kafkasya'nın Güvenliği: Türk-Ermeni İlişkileri Örneğinde*", **İRS Siyaset**, 4 (16), (Kış 2015), s. 56-63.

Avcı, Erkan; "*Çin'in Kafkasya Politikaları*", **USBED**, Mart 2014, s.y.

Ayan, Engin; *"Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar"*, **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.1/S.1 2010, s. 37-54.

Aydın, Aydın; "*Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin*", **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.6/S.13, (2015), s.1-11.

Aydın, Figen; "*Kuşak ve Yol Projesinin Ekonomi Politiği ve Türkistan*", Gazi Üniv. Sos. Bil. Esnt., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eylül 2018.

Aylık Bülten, **ORASAM**, S. 32, (Kasım-2019).

Başaran, Muhammet; "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin İran'a Yönelik Dış Politikası*", Kadir Has Üniv., Sos. Bil. Ensti., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2009.

Bayramlı, Gadir-Kapan, Kaan; "*Energy Resources of The Arctic Region: Current Status And Problems*", **Journal of International Social Research**, C.11/S.58, (2018), s. 232-236.

Bayramoğlu, Büşra; "*Kafkasya'da Büyük Güçlerin Enerji Rekabeti: Gürcistan Örneği (2002-2016*", Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sos. Bil. Enst., **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2019.

Birgül, Sultan-Yılmaz, Onur; "*Çin'in Orta Asya'da Yumuşak Gücü*", **International Social Sciences Studies Journal**, Vol:6, Issue: 58, (2020), s. 1142-1150.

Bitabarova, Assel; "*Contested Views of Contested Territories: How Tajik Society Views the Tajik-Chinese Border Settlement*", **Eurasia Border Review**, 6/1, (2016), s. 63-81.

Bitabarova, Assel; "*Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: A Case Study of Kazakhstan*", **Journal of Contemporary East Asia Studies**, C. 7/S. 2, (2018), s. 149-173.

Bozkuş Deveci, Yıldız; "*Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin-Ermenistan İlişkileri*", **Karadeniz Araştırmaları**, XVII/65, (2020), s. 29-42.

Brautigam, Deborah; "*A critical look at Chinese 'debt-trap diplomacy': the rise of a meme*", **Area Development And Policy**, 2020, Vol. 5, No. 1, s. 1-14.

Carrai, Maria Adele; "*China's Malleable Sovereignty Along The Belt and Road Initiative: The Case of 99 year Chinese Lease of Hambantota Port*", **International Law and Politics**, S. 51, (2019), s. 1061-1099.

Çatal, Sefa; "*Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin Türkiye'nin Ekonomi Güvenliğine Etkileri*", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 19/S. 15, (Özel Sayı, Temmuz 2019), s. 101-124.

Çetintaş, Berk; "*Çin'in Afrika'daki Enerji Politikaları*", Ufuk Üniv. Sos. Bil. Enst., **Master Tezi**, Ankara 2020, s. 38-55.

Çolakoğlu, Selçuk; "*11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri*", **OAKA**, C. I/S. 2, 2006, s. 38-55.

Çolakoğlu, Selçuk; "*Çin'in Orta Asya ve Kafkasya Politikası*", **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine**, MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 386-417.

Çolakoğlu, Selçuk; "*Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?*", **Ortadoğu Analiz**, C. 4/S. 45, (Eylül 2012), s. 52-66.

Demirtepe, M. Turgut-Bozbey, İzzet Ahmet; "*Accommodation or Assimilation? Chinese Government Policies Toward Uyghur Minority*", **USAK Yearbook of Politics and International Relations**, 5, (2012), s. 151-174.

Deniz, Taşkın; "*Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri*", C.13/S.50, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, (Yaz-2014), s. 188-212.

Diyarbakırlıoğlu, K.; "*Bölgesel Dinamikler Ekseninde Kazakistan Dış Politikası: 1991-2001*", Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Doktora Tezi**, Bursa 2014.

Duran, Hasan-Yılmaz, Kadir Kürşat; "*Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı*", **International Conference on Eurasian Eenomies**, (2011), s. 36-43.

Ekinci, F. Didem; "*Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme*", **Alternatif Politika**, 11/1, (2019), s. 37-38.

Ekrem, Erkin; **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Çin'in Orta Asya Politikaları-Rapor**, ed. M. Yılmaz, Temmuz 2011.

Erman, Kubilayhan; "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Latin Amerika'da Yükselişi: "Arka Bahçe"de İş Birliği ve Nüfuz Politikaları*", DAAD, Y. 2/S. 4, (Haziran 2019), s. 1-26.

Erol, Mehmet Seyfettin-Çelik, Kadir Ertaç; "*Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan*", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 17/S. 2, (Kış 2017), s. 15-32.

Eyvazov, Röyal; "*Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi*", Bursa Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa 2019.

Fan, Shenggen-Kanbur, Ravi-Zhang, Xiaobo; "*China's Regional Disparities: Experience and Policy*", **Review of Development Finance**, S. 1, (2011), s. 47-56.

Gazigil, Orhan; "*Avrasya Bölgesinde Rusya Federasyonu Öncülüğünde Kurulan Uluslararası Örgütler*", Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, **Basılmamış Uzmanlık Tezi**, Ankara 2012.

Gonca, İsa Burak; *"Enerji Güvenliği Çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'daki Jeo-ekonomik Çıkarlar*", Süleyman Demirel Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Doktora Tezi**, Isparta 2017.

Gonca, İsa Burak-Özdaşlı, Esme; "*Kazakistan'ın Dış politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi*", **Avrasya İncelemeleri Dergisi** (AVİD), C.V/S.1 (2016), s. 147-166.

Gül, Nazmi-Ekici, Gökçen; "*Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası*", **Avrasya Dosyası**, **Azerbaycan Özel**, İlkbahar 2001, C.7/S.1, s. 371-396.

Güneş, Ergin; *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları"*, **NWSA**, Vol.6, No.2, (2011), s. 59-74.

Gürcistan Ülke Raporu 2018, DEİK, Adana Ticaret Odası.

Gürses, Emin; "*Kafkasya'da Uluslararası Rekabet*", **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, C:7/S:1, (İlkbahar 2001), s. 250-273.

Horn, Sebastian-Reinhart, Carmen-Trebesch, Christoph; "*China's Overseas Lending*", **KIEL Working Paper**, S. 2132, (2019), s. 1-77.

İsmailzade, F.; "*China's relations with Azerbaijan*", **China and Eurasia Forum Quarterly**, C. 5/S. 1, (2007), s. 29-34.

Kamalov, İlyas; **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları-Rapor**, Ed. Murat Yılmaz, Hoca Ahmet Yesevi Üniv. Yay. Ankara 2011.

Karaca, R. Kutay; "*Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010)*", **Uluslararası İlişkiler**, C. 9/S. 33, (Bahar 2012), s. 93-118.

Karluk, S. Rıdvan; "*Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler*", **International Conference on Eurasian Economies**, (2011), s. 47-56.

Kartal, Atahan Birol-Dağıstan, Ferhat; "*Çin Kaynakları Açısından Çin Halk Cumhuriyeti'nin Arktik Politikası: Yüksek Kuzey'de Kar Dragonu*", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2020, 16 (34), s. 245-271.

Kasım, Mehmetali; "*Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu*", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Vol. 46, (Summer-2020), s. 302-315.

Keşvelioğlu, Tayfur; "*Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği*", İstanbul Medeniyet Üniv., Lisansüstü Eğitim Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Kılıç, A.; "*Olaylar ve Yorumlar*", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. 62, (2019).

Kılıç, Fatih; "*Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politiği: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri*", **IJPS/International Journal of Politics and Security**, 1/1, (2019), s. 71-96.

Kodaman, Timuçin-Gonca, İsa Burak, "*Jeoekonomik Hayaller: Çin'in Yeni İpek Yolu Girişimi'nin Orta Asya'da Algısı*", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 5/S. 5, (2016), s. 1251-1261.

Köse, Güçlü; "*Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler*", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 13/S. 72, (Ağustos 2020), s. 254-275.

Kul, Ömer; "*Çin: Dünya ile İlişki Kurma Şekli, Beklentiler ve Muhtemel Sonuçlar*", **Gerçek Hayat Dergisi**, S. 3, (2022), s. 154-162.

Kul, Ömer; "*Çin'in Borç Tuzağına Düşmeyelim*", **Ötüken Dergisi**, C. 3/S. 192, (2021), s. 17-21.

Kul, Ömer; "*Bağımsız Türk Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri*", **Türkiye Günlüğü**, S. 146, (2021), s. 144-166.

Kul, Ömer; "*Kapitalizmin Uluslararası Hâkimiyet mücadelesi ve Çin*", **TÜRKİZ Dergisi**, S. 52, (2019), s. 97-120.

Kul Ömer-Iliyas, Nurat; *"Çin Halk Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya Politikası"*,**21. Yüzyılda Kafkasya**, Editör Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, Kitabevi, İstanbul 2022, s. 285-325.

Lain, Sarah; "*The Potential and Pitfalls of Connectivity Along the Silk Road Economic Belt*", der. Marlene Laruelle, **Chına's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia**, The George Washington University, Washington, D.C. 2018, s. 1-10.

Lim, Kong Soon; "*China's Arctic Policy & the Polar Silk Road Vision*", **Arctic Yearbook**, 2018, s. 1-17.

Maçavariani, G. G.; "*Gruziya-Kitay: politiçeskiye, ekonomiçeskiye i gumanitarnıye aspektı sotrudniçestva*", **Vestnik RUDN, Seriya Mejdunarodnıye Otnoşeniya**, S. 1, (2015), s. 142-151.

Mardanov, Samir; "*Azerbaycan-ABD İlişkileri ve Azerbaycan'da ABD Algısı*", Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012.

Mustanov, Fazylbek; "*Çin Hak Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a yönelik Politikası (Rus, Türk ve Kazak Kaynaklarına Göre)*", Ankara Üniv. Sos. Bil. Ensti. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2005.

Nogayeva, Ainur; "*ABD'nin Orta Asya'daki Demokratikleştirme Politikaları: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar*", **OAKA**, C.5/S.10, 2010, s. 59-91.

Oğuzlu, Tarık; "*NATO-Rusya İlişkileri*", **Güvenlik Yazıları**, No. 27, Ekim 2019, s. 1-9.

Omonkulov, Otabek; "*Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri*", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, C. 4/S. 1, (Mayıs 2020), s. 45-115.

Örmeci, Ozan; "*21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti*", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 29, Ağustos 2013, s. 1-14.

Özertem, Hasan Selim-Demirtepe, M. Turgut; "*Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıkları*", BİLİG, (Bahar 2013), S.65, s.95-118.

Parkhomchik, Lidiya ve diğ.; "*İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesi Çerçevesinde Çin-Kırgızistan Ticari-Ekonomik İlişkileri İçin Beklentiler*", **Eurasian Research Institute**, **Weekly Analysis**, No: 74, s. 1-2.

Peyrouse, Sebastien; "*Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia*", **Journal of Eurasian Studies**, 7, (2016), s. 14-23.

Peyrouse, Sebastien; "*Kyrgyzstan's Membership in the Eurasian Economic Union: A Marriage of Convenience?*", **Russian Analytical Digest**, 165, (17 March 2015), s. 10-12.

Polat, Doğan Şafak; "*Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri*", **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6, (2), Ekim 2019, s. 248-265.

Qasımova, Tükəzban; "*Azerbaycan-Çin ilişkilerinin Azerbaycan basınına yansıması (1994-1999)*", Azerbaycan Devlet İktisat Üniv. Uluslararası İlişkiler Bölümü, **Bitirme Tezi**, Bakü 2018.

Sandıklı, Atilla; "*Geleceğin Süper Gücü Çin*", **Bilge Strateji**, C. I/S. 1, Güz 2009, s. 40-50.

Solak, Fahri; "*Kırgız Cumhuriyeti*", **Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler)**, Ed. Abdulvahap Kara-Fahri Solak, İstanbul, 2017, s. 133-152.

Soltan, Elnur; "*Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği*", **Avrasya Dosyası**, **Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayı**, C.7/S.4, (Kış 2001-2002), s. 177-204.

Şahin, Mehmet-Erol, Mehmet Seyfettin; "*Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)*", **Karadeniz Araştırmaları**, S.37, (Bahar 2013), s. 111-136.

Şanlı, Orhan; "*Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri: ABD ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma*", **ASEAD**, C. 7/S. 5, (2020), s. 597-634.

Şimşek, Mevlüde; "*Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin'in Geleceğine İlişkin Senaryolar*", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C. 12/S. 2, (2005), s. 77-90.

Tasits, Konstantin Igorevich; "*Bir Kuşak Bir Yol" İnisiyatifi Kapsamında Çin'in Güney Kafkasya Politikası*", çev. Cafer Aydınov, **ULUSAM** Yayınları Kasım-2019, s. 1-5.

Tekir, Gökhan; "*Kuşak ve Yol Projesi Koridorlarının Karşılaştığı Güvenlik Tehditler*", **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, 2019, 4 (1), s. 91-105.

Timur, Muhammet Yasir; "*1996-2017 Yılları Arasında Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye*", İstanbul Gelişim Üniv. Sos. Bil. Enst. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2018.

Toman, Murat-Akman, Halil; "*Küresel Teröre Karşı Savaş Doktrinin Oluşumu ve Ortadoğuya Yansımaları*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7/S. 35, (2014), s. 297-316.

tuik.gov.tr (4.4.2024).

Turan, İshak; *"ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu"*, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 6, S.1,(2016), s. 80-105.

Tutar, Filiz Kutluay-Tatlı, Meram; "*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya ve Enerji Politikaları*", **Social Mentality and Researcher Thinkers Journal**, 2019 Vol. 5/Issue. 15, s. 94-108.

Tüysüzoğlu, Göktürk; "*Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan*", **Ermeni Araştırmaları** (2013), S. 44, s. 233-276.

Tüysüzoğlu, Göktürk; "*Kızıldeniz'e Odaklanan Güç Mücadelesi: Sebepler ve Aktörler*", Ortadoğu Etütleri, (2019), s. 324-267.

Tüysüzoğlu, Göktürk; "*Toplumsal Kimliğe Dayalı Güvenlikleştirmelerin Siyasal Sorunlar Bağlamında İrdelenmesi: Belucistan Örneği*", Güvenlik Stratejileri, S.21, s. 39-85.

Üngör, Çağdaş; "Çin ve Üçüncü Dünya", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** No: 41 (Ekim 2009), s. 27-38.

Vorobyeva, M. A.; "*Realizatsiya initsiativı OPOP na Yujnom Kavkaze*", **Postsovetskiye İssledovaniya,** C. 3/S. 8, (2020), s. 651-663.

Yardımcıoğlu, Mahmut-Koçarslan, Hüseyin; "*Çok Kutuplu Dünyaya Doğu: Şanghay İşbirliği Örgütü*", http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/en/download/article-file/107664 (8.1.2021), s. 163-174.

Yavılıoğlu, Cengiz; "*Çin Öncülüğünde Yeni Bölgesel Finansal Mimari Oluşturma Çabaları: Tek Kuşak-Tek Yol Projesi*", **Maliye Dergisi**, S. 170, (Ocak-Haziran 2016), s. IX-XV.

Yessirkepov, Saken; "*Çin'in Orta Asya Politikası*", İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010.

Yıldıran, Mustafa; "*İpekyolu Çevresinde Enerji Ekonomilerinin Yükselişi ve Enerji Üzerindeki Rekabet: Potansiyel, Stratejiler ve Yeni Büyük Oyun*", **Avrasya Etütleri**, 43/1, (2013), s. 105-138.

Yılmaz, Serdar; "*Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye'ye Etkisi*", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, C. 16/S. 32, (Aralık 2020), s. 5274-5301.

İnternet Siteleri

http://avesta.tj/2017/12/25/tadzhikistan-i-kitaj-vedut-peregovory-o-stroitelstve-tets-fon-yagnob/ (8.1.2021).

http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833350.htm/ (4.11.2021).

http://chinaplus.cri.cn/opinion/opedblog/23/20171219/67052.html/ (3.11.2021).

http://dx.doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2011-16-en/ (21.2.2022).

http://e-history.kz/en/contents/view/2162 (8.1.2021).

http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/ (8.1.2021).

http://hetq.am/en/article/128368 (4.11.2021).

http://politikaakademisi.org/?p=630/ (15.4.2012).

http://regnum.ru/news/kirghizia/1507337.html/ (8.1.2021).

http://sahipkiran.org/2020/03/03/bir-kusak-bir-yol-projesi/ (8.1.2021).

http://sdam.org.tr/haber/97-cinin-yeni-kuresel-ekonomik-hamlesi-modern-ipek-yolu-projesi/ (8.1.2021).

http://turkish.china.com/news/china/543/ 20180730/1344322.html (8.1.2021).

http://ulk.ist/media/kitap/II-UKODTLK/orta-asya-ulkeleri-acisindan-daha-rasyonel-bir-dis-ticaretin-onundeki-s_r49QbS0.pdf (8.1.2020).

http://www.agos.com.tr/tr/yazi/22509/cin-ermenistan-iliskileri-gucleniyor/ (20.9.2021).

http://www.economy.ge/?page=news&nw=180&lang=en/ (9.11.2021).

http://www.geopoliticalmonitor.com/russias-eurasian-union-a-bid-for-hegemony-4730 (8.1.2021).

http://www.sodip.org/cin-politikalarinin-kafkasyadaki-partneri-gurcistan/ (20.9.2021).

http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/10/c_136354252.htm (8.1.2021).

http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571.htm (8.1.2021).

http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/10/c_137521680.htm (8.1.2021).

https:// qz.com/1223768/ (8.1.2021).

https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bir-kusak-bir-yol-projesi-cercevesinde-cin-ve-azerbaycan-i-liskileri/ (20.9.2021).

https://24.kg/ekonomika/81094/ (8.1.2021).

https://ankasam.org/bir-kusak-bir-yol-girisimi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/ (9.1.2021).

https://ankasam.org/cin-dis-politikasinda-kazakistan/ (25.12.2020).

https://ankasam.org/ozbekistanin-dis-politika-onceligi-orta-asya-cumhuriyetleri/ (8.1.2021).

https://ankasam.org/rusya-ve-cinin-orta-asyadaki-ortak-cikarlari-ve-isbirligi-ilkeleri/ (9.1.2021).

https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b087-rivals-for-authority-in-tajikistan.pdf (8.1.2021).

https://data.worldbank.org/ (4.4.2024).

https://data.worldbank.org/country/china/ (24.3.2024).

https://eurasianet.org/tajikistan-turkmenistan-submit-chinese-capture (8.1.2021).

https://fikirturu.com/jeo-strateji/kusak-ve-yol-projesi-cin-icin-kuresel-askeri-guc-olma-araci-mi/ (8.2.2020).

https://gelenek.org/cinin-stratejik-yonelimi-ve-artan-esitsizlikler/ (10.12.2020).

https://haberglobal.com.tr/dunya/cin-kenya-nin-limanina-borcunu-odemedigi-icin-el-koyuyor-13622/ (9.12.2020).

https://htsolar.com.tr/ (9.4.2024).

https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html/ (20.9.2021).

https://insamer.com/tr/kazakistandaki-cin-etkisi-ve-dogu-turkistan-acmazi_2322.html (8.1.2020).

https://kriterdergi.com/ekonomi/demir-ipek-yolu-ve-turkiyenin-potansiyeli (8.1.2021)

https://massispost.com/2017/08/china-building-new-embassy-complex-armenia/ (8.1.2021)

https://news.ru/v-mire/miting-protiv-kitajskoj-ekspansii-proshel-v-kirgizii/ (8.1.2021).

https://qz.com/1223768/ (8.1.2021).

https://stat.gov.kz/en (4.4.2024).

https://tr.ert.wiki/wiki/Armenia%E2%80%93China_relations/ (3.11.2021).

https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/bagimsizligin-30-yili-yaklasirken-orta-asya-cumhuriyetlerinin-arasindaki-ihtilaflar (24.12.2020)

https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779/ (9.12.2020).

https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-golgesinde-konfucyus-enstitulerinin-akibeti/1839803/ (8.1.2021).

https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-in-borc-diplomasisi-ve-afrika/1260770/ (9.12.2020).

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-tek-cocuk-politikasi-kalkmasina-ragmen-cocuk-sayisi-dustu/1372164/ (9.12.2020).

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinin-ilk-yurt-disi-askeri-ussu-cibutide-faaliyete-gecti/873707/ (9.12.2020).

https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kovid-19-uluslararasi-bankalarda-batik-kredi-endisesini-artirdi/1840427/ (9.12.2020).

https://www.azernews.az/region/123164.html (8.1.2021).

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47867441/ (9.12.2020).

https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-inkazakhstan.html (8.1.2021).

https://www.clingendael.org/publication/rise-chinas-public-diplomacy (8.1.2021)

https://www.denizhaber.net/pakistanin-gwadar-limani-43-yilligina-cine-emanet-haber-66589.htm/ (9.12.2020).

https://www.economist.com/asia/2018/09/08/the-perils-of-chinas-debt-trap-diplomacy (8.1.2021).

https://www.fdd.org/analysis/2021/04/07/china-as-a-cyber-great-power/ (20.2.2022).

https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/02/14/sri-lanka-cine-borclu-gozyasi-ulkesi (9.12.2020).

https://www.intell4.com/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-iki-ulke-iliskilerinin-gelecegi-haber-182446/ (9.12.2020).

https://www.mahfiegilmez.com/2013/07/golge-bankaclk-ve-cin.html/ (9.12.2020).

https://www.mahfiegilmez.com/2015/08/cin-ekonomisi.html/ (9.12.2020).

https://www.ozodlik.org/a/29629799.html/ (8.1.2021).

https://www.politikyol.com/turkiye-cin-iliskileri-ankaranin-hayalleri-ve-karsilanmayan-yatirim-beklentileri/ (9.4.2024).

https://www.researchgate.net/publication/332704406/ (23.7.2019).

https://www.reuters.com/article/kyrgyzstan-china-investment/china-signs-deals-worth-3-bln-with-kyrgyzstanidUSL5N0H739G20130911 (8.1.2021).

https://www.reuters.com/article/uskazakhstan-president/kazakh-leader-delays-land-reform-yielding-to-protests-idUSKCN0XW1C5 (8.1.2021).

https://www.rferl.org/a/central-asian-landand-china/27711366.html (8.1.2021);

https://www.rferl.org/a/Prospect_Of_Chinese_Farmers_Brings_Controversy_ To_Kazakh_Soil/1906896.html (8.1.2021).

https://www.ritmeurasia.org/news--2019-03-08--chto-sulit-kirgizii-zheleznaja-dorogaiz-kitaja-v-uzbekistan-41475 (8.1.2021)

https://www.sde.org.tr/yeni-ipek-yolu-projesi-ve-turk-cin-iliskilerinde-uygur-sorunu-bolgesel-analiz-69/ (20.9.2021).

https://www.stat.kg/en/ (4.4.2024).

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-24 (9.4.2024).

https://www.timesca.com/index.php/news/19611-kyrgyzstan-china-demands-toprotect-investor-after-locals-burnt-gold-processing-plant (8.1.2021).

https://www.youtube.com/watch?v=CC0s1ZHGXBE (8.1.2021).

https://www.youtube.com/watch?v=EvXROXiIpvQ&t=29s (8.1.2021).

www.geostat.ge (4.4.2024).

www.stat.gov.az (4.4.2024).

www.stat.uz/en (4.4.2024).

www.stats.gov.cn (4.4.2024).

yerevan.am|YerevangotmedicalmaterialsfrompartnercityC

hongqing,China(archive.org) (1.10.2021).
am|Yerevangotmedicalm

aterialsfrompartnercityChongqing,China(archive.org) (1.10.2021).